

ROMOLÓGIA

**ŠKOLIACI PROGRAM O MULTIKULTURALIZME A MOTIVÁCII
PRE UČITEĽOV ŽIAKOV STREDNÝCH ŠKÔL
POCHÁDZAJÚCICH ZO SOCIÁLNE ZNEVÝHODNENÉHO A
VÝCHOVNE MENEJ PODNETNÉHO PROSTREDIA**

©

**Mgr. Martina Balogová Slobodníková
PaedDr. Ingrid Zubková**

Projekt PHARE
20030049950105-01-0001

Podpora integrovaného
vzdelávania Rómov

Publikácia vychádza ako výstup riešenia
projektu PHARE 2003 0049950105-01-0001
Podpora integrovaného vzdelávania Rómov
Aktivita 2

© Mgr. Martina Balogová Slobodníková
PaedDr. Ingrid Zubková

Recenzent: PaedDr. Ján Cangár

EUROFORMES, s.r.o.

ISBN

OBSAH

ÚVOD	6
1. RÓMOVIA V HISTORICKOM KONTEXTE.....	9
1. 1 Z Indie do Európy	9
1. 2 Rómovia v stredoveku a novoveku	10
1. 3 Rómovia v 20. storočí.....	12
1. 3.1 Rómsky holokaust.....	13
1. 3.2 Rómovia v rokoch 1945-1989	15
2. RÓMOVIA V SÚČASNOSTI	17
2. 1 Situácia po novembri 1989.....	17
2.1.1 Demografická štruktúra	17
2.1.2 Vývoj počtu Rómov na Slovensku.....	18
2.2 Rómovia ako menšina.....	20
2.2.1 Chudoba Rómov, nezamestnanosť	22
2.2.2 Vzdelávanie, zamestnanie	23
2.2.3 Zdravotný stav	26
2. 3 Pomenovania Rómov	26
2. 4 Klasifikácia Rómov	27
3. RÓMSKA KULTÚRA	31
3. 1 Rómsky jazyk	31
Rómčina ako jazyk	31
3. 2 Rómska literatúra	37
3. 3 Dramatická tvorba	40
3.4 Rómsky folklór – hudobný, piesňový, slovesný, výtvarníctvo, remeslá	41
3. 4.1 Hudobný rómsky folklór.....	41
3. 4.2 Rómska pieseň.....	44
3.4.3 Výtvarné umenie	45
3. 5 Rómovia a viera	48
4. RÓMSKA RODINA	51
4. 1 Špecifiká rómskej rodiny	51
4.2 Charakteristika základných funkcií rómskej rodiny druhej a tretej skupiny	52
4.2.1 Biologická funkcia rómskej rodiny	52
4. 2.2 Výchovná funkcia rómskej rodiny.....	53
4.2.3 Ekosociálna funkcia rómskej rodiny	54
4.2.4 Ekonomická funkcia rómskej rodiny.....	55
4.2.5 Ochranná funkcia rómskej rodiny.....	55
5. ZVYKY A TRADÍCIE RÓMSKEJ RODINY	57
ZÁVER.....	63
LITERATÚRA.....	65

ÚVOD

„V Európe žije asi šesť miliónov ľudí, ktorí sa od ostatného obyvateľstva líšia nielen tmavšou farbou pleti, očí a vlasov, ale aj odlišnou kultúrou a jazykom. Nikde nemajú svoj vlastný štát, všade žijú roztratení medzi ostatným miestnym obyvateľstvom. Niekde ich volajú Cigáni, Zingari alebo Gitanos či Gypsies.“ (**A. B. Mann, 2000, s. 5**).

J. P. Liégeois (**1995, s. 33**) uvádza údaj 8 500 000, čo je relevantnejší údaj, preto by sme ho mali akceptovať. Aj Rómovia používajú pre seba rôzne označenia, najrozšírenejšie je Róma - v preklade človek, po slovensky Rómovia - ľudia. Takto sa nazývajú aj všetci tí, ktorí žijú spolu so Slovákmi a inými národnosťami v našej republike.

1. RÓMOVIA V HISTORICKOM KONTEXTE

Dnešné postavenie Rómov vyplýva z takmer celoeurópskych súvislostí a do istej miery je aj dôsledkom tých čŕt, ktoré si priniesli zo svojej indickej pravlasti. Považujeme preto za nevyhnutné povšimnúť si problematiku etnogenézy Rómov a ďalej uviesť aspoň v základných rysoch ich postavenie v jednotlivých štátoch, ktoré ako teraz už vieme, malo ďalekosiahle dôsledky do budúcnosti.

Širšie európske podmienky, predovšetkým pokiaľ ide o vzťah vrchností k Rómom v jednotlivých krajinách, stoja za zmienku jednak preto, že tak diskriminačné nariadenia, ako aj opatrenia iného charakteru vykazujú značné vzájomné súvislosti a vplyvy, najmä však vzhľadom na nomádsky spôsob života samotných Rómov. Či už z vlastného popudu alebo pod tlakom vonkajších okolností, prechádzali v minulosti jednotlivé skupiny z jednej krajiny do druhej a všetky tieto sa istým spôsobom podieľali na formovaní ich života.

1. 1 Z Indie do Európy

Rómovia pochádzajú zo severnej Indie, kde patrili k chudobnej vrstve (v kaste šudrov mali status párijov) a živil sa najmä kováčstvom, spracovaním kože, dreva, predajom a chovom koní, hudbou a tancom. Vedci sa domnievajú, že v Indii patrili ku skupine Dómov, ktorí tam žijú dodnes, predovšetkým v oblasti Radžasthánu. Indiu začali opúšťať v období rokov 800 – 950 n. l. Odtiaľ smerovali na západ do Európy, kam dorazili niekedy po roku 1100. Nie je celkom jasné, čo spôsobilo tisíce kilometrov dlhý exodus trvajúci toľko rokov. *„Príčiny mohli byť rôzne. Časť odborníkov sa domnieva, že to mohli byť sociálne podmienky – časté suchá a s nimi spojený nedostatok potravy. Iní predpokladajú, že sa chceli vymaniť z prísne kastovne delenej spoločnosti. Niektorí vedci zastávajú názory, že Rómovia boli donútení opustiť svoju Indiu pod tlakom vpádu Arabov a Mongolov.“* (Gangár, 2003, s. 24, 25)

Podľa jednej teórie opustili prví Dómovia Indiu ako zajatci a vlna vojen na Strednom východe ich potom unášala stále ďalej na západ. Iná teória hovorí, že radžasthánsky hovoriaca kavaléria Rádžputov a ich peší sprievod z kasty šudrov, prišli v 10. stor. do Iránu a vrátiť sa späť do Indie sa im už nepodarilo. V cudzej krajine boli izolovanou skupinou, preto zostali pospolití. Konkrétne dôkazy, ktoré by to potvrdili, však, bohužiaľ, chýbajú. Neexistujú doklady o tom, prečo migrácia smerovala z Iránu do Arménska. Príčiny odchodu z Arménska do západnej Byzantskej ríše sú jasnejšie: invázia Seldžukov z východu.

Prvú písomnú zmienku o prítomnosti Rómov v Byzancii možno nájsť v gruzínskom hagiografickom texte, napísanom v kláštore v Iberone na hore Athos okolo roku 1068. V texte sa môžeme dočítať, že cisára Konštantína Monomacha, sídliaceho v Carihrade, sužovala divoká zver. Preto si na pomoc povolal Samaritánov, potomkov Šimona Mága, prezývaných tiež Acingani, ktorí

zver pomocou začarovaných kusov mäsa usmrtili. Pomenovanie Acingani je gruzínskym prepisom gréckeho Atsínganoi alebo Atzínganoi, čo je označenie pre Cigánov, ktoré sa používalo v Grécku.

Rómovia tvorili v Byzancii utlačovanú kastu, čo bolo čiastočne spôsobené tým, že v kresťanskej ríši boli považovaní za moslimov a neskôr, keď územie ovládli Osmani, zase za kresťanov. Niektorí boli zamieňaní s členmi heretickej sekty *athinganoi* (odtiaľ neskoršie názvy ako Cigán, Zigeuner, Tsigane atď.). Vzhľadom na svoje spoločenské postavenie mali zakázaný vstup do kostola, nesmeli uzatvárať manželstvá s bielymi obyvateľmi a mohli vykonávať len niektoré zamestnania.

1. 2 Rómovia v stredoveku a novoveku

Na území Slovenska sa začali usádzať už v období stredoveku. Prvá správa o Rómoch na území Slovenska je z roku 1322 z okolia Spišskej Novej Vsi. Objavili sa v Bratislave, Košiciach i v Zemplínskej župe. Svoje obydlia si stavali za hradbami miest. Spočiatku ich obyvatelia prijímali pohostinne, a dokonca boli chránení glejtami (obdoba dnešných pasov a víz; za vlády Žigmunda Luxemburského), ktoré im umožňovali cestovať smerom na západ do dnešného Švajčiarska, Nemecka, Francúzska a štátov Beneluxu.

Rómovia v novom prostredí púťali značnú pozornosť obyvateľstva - mnohí kronikári ich opisovali ako exotické bytosti tmavej pleti, ktoré prišli z Malého Egypta. Hovorili o sebe, že ich vyhnali Turci a že boli odsúdení k sedemročnému pokániu žiť v chudobe. Rôznymi legendami o svojej minulosti chceli upriamiť pozornosť okolia na svoj kresťanský pôvod a získať tak milodary, od ktorých úplne záviseli. Medzi najznámejšie patrila legenda o sedemročnom exile za to, že odmietli pomoc svätej rodine pri úteku z Egypta

Ľudia spočiatku vítali zručnosti, ktoré si so sebou Rómovia priniesli, napríklad tavenie rudy a výroba zbraní a streliva, čo sa naučili zrejme v Arménii a v Byzancii. Okrem žobrania si získavali prostriedky na živobytie aj hádaním z ruky, hudbou, tancom, obchodovaním s koňmi, krotením medveďov, kováčstvom a liečiteľstvom. Kronikári sa často zmieňujú aj o drobných krádežiach, najmä jedla a ošatenia.

V období, keď sa Turci zmocnili aj časti slovenského územia, Rómovia slúžili obom protivníkom - uhorským sedliakom aj Turkom (najmä opevňovacie a stavebné práce, kováčstvo). *Z druhej polovice 16. storočia máme správy o tom, že niektoré mestá dovoľovali usadiť sa rodinám rómskych kováčov. Rodiny kováčov a súčasne nadaných hudobníkov usadzovali hudbymiľovní uhorskí feudáli na svojich pozemkoch. Na Slovensku sa takto utvorili základy kontinuálneho usadlého spôsobu života rómskeho obyvateľstva* (www.inforoma.sk).

Po roku 1427, kedy parížsky arcibiskup exkomunikoval Rómov z cirkvi, sa postoj obyvateľstva k nim radikálne zmenil: začalo obdobie krutej diskriminácie trvajúce vyše štyristo rokov. Vlády jednotlivých európskych krajín vydávali nariadenia, ktorými ich zo svojich krajín vykazovali: pri dolapení boli vystavení mučeniu, zmrzačeniu tela a následnej poprave. Zabitie Róma nebolo považované za zločin. V tomto období začínajú nad toleranciou prevažovať asimilácia, segregácia, vykorenenie, deportácie a rôzne represívne nariadenia o verejnom poriadku.

Napríklad v Anglicku vrcholila v rokoch 1550 až 1640 honba na tulákov. Podobne postupovali aj iné európske krajiny, ako Francúzsko, Španielsko, Rakúsko, Nemecko, Uhorsko. Zvláštnu pozornosť si zasluhuje Portugalsko, ktoré sa ako prvé pokúsilo deportovať Rómov do zámorských kolónií. *„Rómovia sa tak dostali na úroveň Afričanov a Indiánov, ktorí ako otroci pracovali na týchto územiach. Od roku 1674 posielali cigánske ženy do Afriky, kým ich muži šli na galeje. Svoju úlohu pri vytváraní negatívneho pohľadu na Cigánov zohrala aj cirkev, literatúra a filozofia.*

Rómovia sa stali terčom útokov Martina Luthera, podľa ktorého sa malo žobranie prísne trestať a bolo ho treba z kresťanskej spoločnosti celkom vyhladiť. Nesmeli byť krstení ani pochovávaní.“ (Matejovič, 1999). Dokonca aj Diderotova encyklopédia ako ukážka racionality a humanizmu opovrhuje Rómami, pretože zneužívajú dôverčivosť miestnych obyvateľov.

Zo západnej Európy začali v priebehu 16. a 17. storočia na naše územie prichádzať početné skupiny Rómov, pretože tam boli prenasledovaní. Práve proti týmto skupinám sa jednotlivé uhorské stolice a mestá bránili rôznymi obmedzeniami.

O trvalé usadenie rómskeho obyvateľstva sa v 18. storočí pokúsili habsburskí panovníci Mária Terézia a jej syn Jozef II. Nariadenia sledovali úplnú asimiláciu rómskeho etnika s ostatným obyvateľstvom, pričom sa vzťahovali najmä na nomádnych a polonomádnych Rómov. Predovšetkým mali zanechať kočovný spôsob života, bolo im zakázané držať kone a obchodovať s nimi, konzumovať mäso z uhynutých zvierat, mali sa obliekať a pracovať na pôde ako ostatní obyvatelia, prípadne sa mali živiť iným povoleným remeslom a riadne odvádzať dane. Deti im mali byť odoberané a dávané na výchovu k sedliakom, školopovinné deti mali riadne navštevovať školu, odrastené mali ísť do učenia k remeselníkom, prípadne do služby. Bolo im zakázané používať vlastnú reč a svoje tajné a potupné mená. Nesmeli uzatvárať sobáše medzi sebou, naopak, mali ich uzatvárať s príslušníkmi majoritnej spoločnosti. Mali byť vedení ku kresťanskej viere a podobne. V snahe čo najrýchlejšie asimilovať Rómov sa v niektorých prípadoch voči nim postupovalo veľmi tvrdo a násilne, používanie rómskeho jazyka a jedenie mäsa z uhynutých zvierat sa dokonca trestalo palicovaním (za každý priestupok po 24 palíc) (Horváthová, 1964). Usadení Rómovia sa podľa nariadenia panovníčky už viac nemali nazývať Cigánmi, ale „Novosedliakmi“ alebo „Novomaďarmi“ či „Novoobyvateľmi“. Mala tiež zaniknúť funkcia vajdovstva. Podľa nariadení, usadení Rómovia už viac nemali podliehať svojim dovtedajším vajdom, ale dedinským richtárom, ktorí mali dohliadať na ich mravy. Richtári ich mali každý štvrtrok navštevovať a dozerať, či plnia predpísané nariadenia (Horváthová, 1964).

Cieľom regulácie bolo trvale usadiť všetkých Rómov a zapojiť ich do hospodárskeho života a produktívnej práce, z ktorej by boli schopní nielen odvádzať feudálnu rentu zemepánom, ale aj platiť predovšetkým štátne a stoličné dane. No aj napriek veľkému úsiliu osvietenských panovníkov boli regulačné akcie len málo úspešné. Neúspech spočíval najmä v tom, že zostavovatelia týchto nariadení nepoznali praktický život ľudu, hospodárske a sociálne postavenie rómskeho obyvateľstva a jeho historicko-spoločenské determinácie. V neposlednom rade svoju negatívnu úlohu zohral i hospodársko-finančný záujem štátu a nedostatočný záujem šľachty v jednotlivých župách o dôsledné vykonávanie daných nariadení. Plány na reguláciu Rómov vyvolávali u mnohých nedôveru a na väčšinu opatrení sa pozeralo s iróniou. S obľubou sa zdôrazňovali negatívne prvky v spôsobe života Rómov, tvrdilo sa, že sú im vrodené a nezmeniteľné. Priestupky jedincov alebo skupín sa

zovšeobecňovali a zveličovali do absurdných rozmerov, čoho typickým príkladom bol tzv. Hontiansky proces z roku 1782 (173–členná skupina Rómov bola obvinená z kanibalizmu. 40 Rómov bolo krutým spôsobom popravených a až dodatočné vyšetrovanie vyslaným cisárskym komisárom preukázalo ich nevinu a zastavilo ďalšie popravy. Zistilo sa, že z osôb, ktoré mali byť zavraždené ani jedna nechýbala a priznania sa Rómov k údajným vraždám a ľudozrúctvu boli vynútené mučením).

1. 3 Rómovia v 20. storočí

V Československej republike neboli Rómovia evidovaní ako národnosť. Ich postavenie riešil zákon o potulných Cigánoch z roku 1927 (nebol namierený len proti Rómom, ale aj proti tulákom a povaľačom vyhýbajúcim sa práci). Aj za prvej republiky boli Rómovia prenasledovaní, o čom svedčí napríklad pogrom v Pobeďime, ale najmä obrovská protirómska kampaň v súvislosti s košickým procesom s lúpežníkmi z Moldavy.

V októbri a novembri 1938 došlo k násilnému odtrhnutiu podstatnej časti pohraničia: po Mníchovskej dohode - Sintiovia a Rómovia z pohraničných oblastí Čiech a Moravy sa ocitli v nemeckej ríši a podobne po viedenskej arbitráži - Rómovia z juhoslovenských oblastí a z juhozápadnej Podkarpatskej Rusi sa našli v Maďarsku. Československo zaniklo v marci 1939.

S Rómami sa ako s vyvrheľmi spoločnosti zaobchádzalo už dlhé obdobie predtým, ako sa k moci dostali nacisti. Boli pokladaní za asociálov, za zdroj kriminality, za kultúrne menejcenných, za cudzie teleso vo vnútri jednotného národa. Keď sa dostali nacisti k moci, objavil sa nový dôvod na ich prenasledovanie: ich odlišný a údajne menejcenný rasový pôvod.

Od 15. septembra 1935 sa na Rómov vzťahoval norimberský zákon o ochrane krvi a cti, ktorý zakázal zmiešané manželstvá a pohlavný styk medzi ľuďmi árijského a neárijského pôvodu. So sterilizáciou Rómov sa začalo už v roku 1933. V roku 1939 vyhlásil J. Behrendt v mene strany okamžite pristúpiť k „ráznemu vyhladeniu“ všetkých Rómov, s výnimkou niekoľkých rodín, ktoré ponechajú nažive za účelom budúcich antropologických výskumov v izolácii.

V roku 1943 sa Nemecko rozhodlo zbaviť všetkých rómskych táborov. Spustilo program ich likvidácie, na konci ktorého zostalo pol milióna zmarených rómskych životov (štvrtina až tretina všetkých európskych Rómov).

Veľmi kruto zaobchádzali s Rómami mnohé nemecké satelitné štáty. Napríklad Francúzsko zaviedlo prísne opatrenia voči Rómom ešte pred nemeckou okupáciou. Deportovalo väčšiu časť Rómov a iných „kočovníkov“ do koncentračných táborov Buchenwald, Dachau a Ravensbrück. Podobne postupovalo aj Holandsko, Belgicko a Luxembursko. V Protektoráte Čechy a Morava z celkového počtu 8000 Rómov prežilo len okolo 600. Zo všetkých Nemcami okupovaných krajín sa k extrémnym opatreniam neuchýlili len Dánsko a Bulharsko.

V rokoch 1939-1945 žilo v Slovenskej republike okolo 80 000 Rómov a na území obsadenom po viedenskej arbitráži 20 000 Rómov. **(Cangár, 2003, s. 55)** Rómovia mali na slovenskej dedine svoje miesto – pri zábavách a svadbách sa starali o hudbu, zvláštne postavenie mali i rómski kováči. Nedostávali za to peniaze, ale väčšinou potraviny (zemiaky, tvaroh, vajcia).

Tisova Slovenská republika kopírovala vo vzťahu k Rómom rasistickú politiku Nemecka. Napätie, nedôvera voči Rómom pramení zo xenofóbie voči cudziemu živlu odlišujúcemu sa vzhľadom, rečou, náboženstvom, a predovšetkým spôsobom života, ktorý sa spravidla kriminalizoval. Odlišnosti vo vzťahu majoritného obyvateľstva k rómskej (i židovskej) menšine využíval fašistický režim vojnového slovenského štátu pri praktickom uplatňovaní protirómskych (i protižidovských) opatrení, ako aj v masívnej propagande, ktorá tieto opatrenia sprevádzala.

Protirómske opatrenia boli prijímané regionálne. Rómovia boli trestaní za vyhýbanie sa práci, mali zákaz cestovať verejnými dopravnými prostriedkami a vstupovať do verejných priestorov a parkov. Do miest a obcí smeli vstúpiť len vo vyhradených dňoch a hodinách. Svoje obydlia mali odstrániť z blízkosti verejných ciest až do vzdialenosti dvoch kilometrov. Táto getizácia zruinovala Rómom ekonomicky i spoločensky. Územný pohyb bol totiž nevyhnutný na to, aby mohli vykonávať svoje tradičné profesie a služby. Protirómske opatrenia znemožnili Rómom poctivú obživu. Množiac sa krádeže, často krádeže z hladu, robili z nich v očiach tých, ktorí ich ku krádežiam donútili, asociálov.

Práve táto getizácia narušila tradičné etické normy. Príkladom je svadba medzi príbuznými. Najťažší hriech u slovenských Rómov bol partnerský vzťah medzi bratrancom a sesternicou. Rodičia vyhľadávali nevesty pre svojich synov na dedinských púťach, kde sa schádzali Rómovia z celého kraja, mladíci chodili na pytačky do piatej, šiestej dediny, aby sa vyhli nebezpečeniu oženiť sa s príbuznou. Getizácia spôsobila, že výber partnera bol obmedzený na jednu osadu.

V roku 1941 boli zriadené pracovné útvary pre asociálov, do ktorých boli zaradení aj „Cigáni bez pracovného pomeru“. Taký tábor bol aj v Dubnici nad Váhom; v roku 1944 bol premenený na zaisťovací tábor, v ktorom sa ocitli celé rómske rodiny.

Z oblastí južného a juhovýchodného Slovenska, ktoré boli počas vojny pričlenené k Maďarsku, transportovali Rómov do koncentračného tábora v Dachau. Po obsadení Slovenska nemeckou okupačnou armádou od jesene 1944 do jari 1945 uskutočnili špeciálne jednotky SS na mnohých miestach Slovenska masové popravy rómskeho obyvateľstva. Prenasledovanie Rómov v slovenskom štáte smerovalo k rovnakému cieľu ako riešenie „židovskej otázky“.

1. 3.1 Rómsky holokaust

Obdobie II. svetovej vojny prinieslo Rómom, v dôsledku nacistickej rasovej teórie, spolu so Židmi, označenie menejcenná rasa a genocídu rómskeho etnika. V koncentračnom tábore Osvienčim - Brezinke zahynulo takmer 20 tisíc európskych Rómov, medzi nimi tisíce českých. Slovenskí Rómovia neboli transportovaní do koncentračných táborov, podliehali však viacerým diskriminačným opatreniam. Nesmeli cestovať verejnými dopravnými prostriedkami, do miest a obcí smeli vstupovať len v povolené dni a hodiny, pre mužov sa zriaďovali špeciálne pracovné tábory.

Perzekúcie Rómov, Sintov, Cigánov a kočovníkov predstavujú jeden z neprebádaných fenoménov v európskej histórii. V Európe sa celkový počet obetí prenasledovania počas Druhej svetovej vojny, označených za Cigánov alebo cigánskych miešancov ohrozujúcich čistotu rasy, vyšplhal na viac ako pol milióna. V samotnom Cigánskom tábore v Oswienčime zahynulo asi 23 000

ľudí a v juhoslovanskom Jasenovaci 80 000 Rómov. Nie je možné určiť presný počet všetkých obetí, keďže mnoho z nich bolo postrieľaných v lesoch, pochovaných v neoznačených masových hrobách alebo perzekvovaných lokálnymi predstaviteľmi. Množstvo ďalších podstúpilo rodinnú smrť - sterilizáciu či sociálnu smrť, keďže sterilizácie a iné zásahy, ktoré podstúpili obeť, boli nekompatibilné s rómskymi tradíciami a zákonmi. Najnovšie informácie výskumníkov dokonca objavujú, okrem iného, aj aktivity tzv. neutrálnych krajín vo vojnovom konflikte, ktoré boli zamerané voči Rómom.

Mnohí pripisujú „neznámosť“ rómskeho holokaustu rómskemu „umeniu zabúdať“. To vraj vychádza zo spôsobu života pre prítomnosť. Takýto prístup je nebezpečný - presúva zodpovednosť z páchatel'ov a pasívnych pozorovateľov na obeť. Neberie do úvahy pokračovanie diskriminácie Rómov po vojne a ich marginalizáciu v oficiálnom vedeckom a spoločenskom diskurze. Na Slovensku je mnoho pamätníkov Druhej svetovej vojny, ale len jeden (v Čiernom Balogu) spomína rómske obeť. Dr. Robert Ritter, ktorý viedol rasový výskum v Centre pre rasovú hygienu, na základe ktorého boli „Cigáni“ prenasledovaní, bol po vojne rehabilitovaný a pokračoval v práci psychiatra v sanatóriu pre mládež. Na mieste koncentračného tábora v Létech u Písku, v Českej republike, stojí dodnes prasačia farma.

Svedectvá Rómov sa dlho považovali za irelevantný dôkaz ich utrpenia. Ešte v roku 1977 nemecký „ciganológ“ Herman Arnold povedal o používaní rómskych osobných svedectiev pri dokazovaní kriminálnej viny nacistov: *„Aj keď nechcem povedať, že správy získané od prenasledovaných cigánskych svedkov sú klamstvami, faktom ostáva, že počas storočí útlaku, si naši Cigáni vytvorili vzory správania, ktoré im umožnili prežiť tak, aby, napríklad, odpovedali na otázku to, čo si myslia, že chceme počuť.“* (www.nadaciamilanasimecku.sk)

Prvé historiografické štúdie o perzekúciách Rómov počas Druhej svetovej vojny začali vychádzať až v sedemdesiatych rokoch minulého storočia (v Československu vyšla prvá monografia v roku 1981).

Pre pochopenie holokaustu na Slovensku sú dôležité dokumenty nemeckej proveniencie, ktoré odhaľujú dobové nacistické hodnotenie antisemitizmu slovenských politických špičiek z radov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a Hlinkovej gardy a ich ochotu spolupracovať s nemeckou stranou na tzv. „konečnom riešení židovskej otázky“. Holokaust na Slovensku Vyhlásenia prezidenta Slovenskej republiky, vlády SR, Snemu SR a Štátnej rady k židovskej otázke (1939 – 1945). Zväzok dokumentov predstavuje ukážku tvrdení jednotlivých orgánov exekutívy a legislatívy (ako aj ich predstaviteľov) v období Slovenského štátu k problematike tzv. riešenia židovskej otázky. Dokumenty budú doplnené vystúpeniami jednotlivých slovenských politikov na verejnosti. Listy Gizely Fleischmannovej. Po tom, čo Slovensko opustili prvé transporty, v rámci Ústredne Židov vznikla ilegálna Pracovná skupina, ktorú viedla Gizela Fleischmannová. Skupina sa zameriavala na získanie všestrannej pomoci na záchranu Židov pred deportáciou. Išlo predovšetkým o získanie finančných prostriedkov na podplatenie tých, ktorí mali dosah na deportácie. Listy Gizely Fleischmannovej svedčia o nesmiernej snahe zachrániť tých, ktorí sa ešte zachrániť dali, ale taktiež sú svedectvom beznádeje a obáv z hroziaceho neúspechu. Činnosť Ústredne Židov a Pracovnej skupiny sú pre slovenského čitateľa dodnes veľkou neznámou, takisto ako spomínané listy Gizely Fleischmannovej. (www.nadaciamilanasimecku.sk)

1. 3.2 Rómovia v rokoch 1945-1989

V bezprostredne povojnovom období sa pozornosť venovala predovšetkým obnove a rekonštrukcii národného hospodárstva. Rómsky problém sa koncentroval predovšetkým na území Slovenska, najmä východného. V Čechách, vzhľadom na malý počet Rómov, ktorí prežili protektorátne vyhladzovanie, nepredstavoval žiaden problém, ktorý by bolo potrebné riešiť.

V r. 1947 sa uskutočnil pokus zamedziť kočovanie a nekontrolovaný pohyb na území republiky. Mala tomu napomôcť evidencia všetkých Rómov. V nasledujúcich obdobiach nemožno poprieť veľkú snahu ústredných orgánov dosiahnuť spoločenskú integráciu rómskeho etnika. Hlavné oblasti zamerania boli likvidácia negramotnosti, zdravotne závadných chatrčí, znižovanie kriminality.

V roku 1958 bol vydaný zákon „o trvalom usídlení kočujúcich a polokočujúcich osôb“, podľa ktorého sa zamedzil pohyb tej časti rómskeho obyvateľstva (olašskí Rómovia), ktorá dovtedy kočovala. Na základe tohto zákona Rómom pobrali kone a kolesá od vozov. Stratili nárok na vlastnú etnickú existenciu: nesmeli zakladať rómske folklórne súbory, športové kluby, nesmela vychádzať žiadna rómska tlač. Štátna politika presadzovala od polovice 70-tych rokov projekt „znižovania vysokého podielu nezdravej populácie“, na základe ktorého boli výrazne finančne zvýhodnené ženy, ktoré súhlasili so sterilizáciou.

Vo vládnych nariadeniach a v straníckych materiáloch sa presadzovali požiadavky na zvyšovanie zapojenia Rómov do pracovného procesu, zaistenie dochádzky detí do školy a do predškolských zariadení, odstraňovanie diskriminácie v odmeňovaní, ale aj v postojoch obyvateľstva.

Napriek snahám a pokusom, či už formou tlaku k asimilácii, koncepciami rozptylu a presunu, bohatými dotáciami do podpory prestavby chatrčí, dochádzky detí do predškolských zariadení a školských družín, výraznejšie zmeny v spôsobe života rómskeho etnika sa nepodarilo dosiahnuť. Dôvodov zlyhania plánov bolo iste viac, ale určite k nim patrili živelnosť, nekoncepčnosť a nedostatočná znalosť problematiky. Rozdiely medzi majoritnou spoločnosťou a Rómami sa totiž chápali ako problém sociálny, bez ohľadu na kultúrno-etnický kontext. Je pravdepodobné, že problém spoluzitia natoľko odlišných kultúr bol príliš zložitý na to, aby mohlo byť riešením to, čo považovala za správne majoritná spoločnosť. Zmenu nebolo možné navodiť bez akéhokoľvek „příčinenia“, aktivity, vôle, alebo aspoň pritakania etnického spoločenstva Rómov.

Komunistický režim predpokladal, že ak dôjde k vyrovnaní životnej úrovne Rómov s priemernou životnou úrovňou ostatných, bude odstránená príčina ich odlišnosti. Malo sa to uskutočňovať prostredníctvom rozptylu Rómov (riadeného a podporovaného štátom), v rámci Slovenska ale i do Čiech, rozkladom prirodzených rómskych komunít, sťahovania Rómov z vidieka do miest, prostredníctvom necitlivého a násilného pridelovania bytov Rómom zo sociálne znevýhodneného prostredia, donútenia k plneniu všeobecnej pracovnej povinnosti pod hrozbou odňatia slobody, vynucovanej povinnosti dochádzky detí do škôl a povinnej účasti Rómov na zdravotnej prevencii.

Tieto zdanlivo pozitívne výsledky boli dosahované násilnou formou, bez participácie a akceptácie samotných Rómov. Komunistický režim zabezpečil prispôbenie sa nátlakom, neuvažoval o symetrickom systéme integrácie, tak vo sfére práce, ako aj v oblasti vzdelávania.

Hoci väčšina Rómov začala žiť lepšie ako v predchádzajúcich obdobiach, pretrvávali rómske tradície - komunitný spôsob života, absencia hranice medzi súkromným a verejným, chápanie obydla ako dočasného, provizórneho, mnohopočetnosť rodín a pod.

Rómska komunita sa presídlením, politikou rozptylu a politikou zamestnanosti stala súčasťou politiky sociálneho zabezpečenia, vďaka ktorej sa Rómovia dostali zo situácie hmotnej núdze. V dôsledku toho si Rómovia postupne zvykli na štátny paternalizmus, ktorý nahradil tradičnú rodinnú solidaritu. Tým sa vytvorila nová kultúra závislosti na štátnych inštitúciách.

Slovenskí Rómovia sa niekoľko desaťročí usilovali o to, aby boli uznaní ako národnosť, rovnako ako Maďari, Rusíni alebo Nemci. Už v roku 1948 sa pokúsili o založenie kultúrno-spoločenskej organizácie Združenie slovenských Cigánov. Spolok však nebol povolený. V roku 1969 vznikol Zväz Cigánov-Rómov, ale aj ten štátne a stranícke orgány po štvorročnom trvaní zrušili.

2. RÓMOVIA V SÚČASNOSTI

2. 1 Situácia po novembri 1989

Po novembri 1989 sa v živote Rómov mnohé zmenilo:

- vznikla prvá politická strana (Rómska občianska iniciatíva)
- vo volebnom období 1990 – 1992 mali Rómovia svojich zástupcov i vo federálnom i národnom parlamente
- začali vychádzať rómske periodiká, pôvodné diela rómskych literátov
- v roku 1992 vzniklo profesionálne rómske divadlo Romathan.

Ponovembrové obdobie prinieslo pre Rómov pokles zamestnanosti a stratu vyhliadok na zamestnanie vôbec, stratu sociálnych istôt, pokles životnej úrovne, u mnohých biedu a bezvýchodiskové situácie. Zhoršila sa dochádzka školopovinných detí do školy, prakticky prestala existovať zaškolenosť v materských školách, prípravkách, stravovanie v školských družinách a pobyt v nich (keďže štát prestal prispievať). Vzárástla kriminalita, alkoholizmus, drogové závislosti, a pravdepodobne - pôrodnosť, čo už však v súčasnosti nebude možné zistiť, keďže žiadna evidencia nie je realizovaná (a ani realizovateľná). Možnosť prihlásiť sa k rómskej národnosti pri sčítaní ľudu r. 1991 využilo a prihlásilo sa k nej len 80 627 Rómov.

Významným medzníkom v novodobých dejinách Rómov na Slovensku je 9. apríl 1991, kedy vláda SR prijala Zásady vládnej politiky SR k Rómom, čím im bola priznaná etnická svojbytnosť na úrovni ostatných etnických minorít žijúcich na území SR, t. j. boli v súčasnej terminológii uznaní za národnosť. Bolo zrušené centralistické riadenie „rómskej otázky“ a zodpovednosť aj právomoc bola prenechaná miestnym orgánom. Zdôrazňovala sa v nich ďalej potreba riešiť sociálnu, kultúrnu, školskú a zdravotnú starostlivosť o Rómov v komplexe sociálnej politiky smerujúcej ku všetkým občanom bez ohľadu na príslušnosť k nejakému - ktorémukol'vek etniku, bez vydeľovania zvláštnych podporných fondov, čo by bolo chápané ako zvýhodňovanie jednej skupiny na úkor druhých.

2.1.1 Demografická štruktúra

Rómske obyvateľstvo z demografického hľadiska charakterizujú viaceré zdroje údajov – rôzne súpisy a evidencie, sčítania obyvateľov, odhady. Počet Rómov žijúcich na Slovensku od osemnásteho storočia až po súčasnosť určujú všetky druhy údajov – súpisy, evidencie, sčítania obyvateľov aj odhady. Hlavným zdrojom údajov pri charakterizovaní súčasnej demografickej situácie Rómov sú výsledky sčítaní obyvateľov z rokov 1970, 1980, 1991 a 2001.

Pre demografickú charakteristiku rómskeho obyvateľstva sú najlepšie využiteľné údaje zo sčítaní z rokov 1970 a 1980, ktoré, vzhľadom na metodiku (subjektívne určenie druhou osobou), zachytili prevažnú väčšinu rómskeho etnika žijúceho na Slovensku. V sčítaniach 1991 a 2001 bolo

ponechané na rozhodnutí občana, ku ktorej národnosti sa prihlási. K rómskej národnosti sa prihlásil nízky počet Rómov (okolo 25 % z celkového odhadovaného počtu). Keďže však išlo väčšinou o celé rodiny, možno údaje použiť na dostatočne spoľahlivé charakterizovanie štruktúr obyvateľstva. **(Finková, 2000).**

Presné údaje o počte Rómov v jednotlivých európskych štátoch a v Európe ako celku neexistujú. Vo viacerých krajinách – predovšetkým východnej Európy – sa zisťoval počet rómskeho obyvateľstva v oficiálnych sčítaniach, tieto údaje však nekorešpondujú s odhadmi odborníkov. Na základe viacerých odhadov žilo v deväťdesiatych rokoch v Európe spolu 6,5 – 8,5 milióna Rómov. Najvyšší počet a zároveň najväčšie percentuálne zastúpenie Rómov je v strednej a východnej Európe, kde vznikol pás krajín s významnou rómskou menšinou. Tiahne sa od Českej republiky a Slovenska cez Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko po Macedónsko a Grécko. Druhý – menej významný – región koncentrácie Rómov predstavuje juhozápadná Európa, t. j. Španielsko a Francúzsko. Spolu so Slovenskom patrí ku krajinám s najvyšším percentuálnym zastúpením Rómov v obyvateľstve aj Macedónsko, Rumunsko a Bulharsko. **(Súhrnná správa o Rómoch, 2003, s. 477)**

2.1.2 Vývoj počtu Rómov na Slovensku

Prvá písomná zmienka o Rómoch na Slovensku je z roku 1322 z okolia Spišskej Novej Vsi **(Horváthová, 1964)**. Prvé údaje o počte Rómov na našom území sú však až z konca osemnásteho storočia. Vtedy podľa súpisov žilo na území Slovenska približne 20 000 Rómov (Jurová, 1995). V roku 1893 udával uhorský súpis okolo 40 000 Rómov **(Džambazovič, 2001)**.

V období prvej Československej republiky boli zdrojom údajov o počte Rómov sčítania ľudu z rokov 1921 a 1930. Základom na určenie rómskej národnosti bola materinská reč.

V roku 1921 bolo na Slovensku sčítaných 8 035 a pri nasledujúcom sčítaní obyvateľov 31 188 obyvateľov rómskeho pôvodu. **(Súhrnná správa o Rómoch, 2003, s. 478 - 480)** Výsledky týchto sčítaní sa však nepribližujú počtu rómskych obyvateľov, ktorý udáva súpis z devätnásteho storočia. V medzivojnovom období vznikla aj evidencia ministerstva vnútra, ktorá v roku 1927 uvádza 26 000 Rómov vo veku nad 14 rokov. Táto evidencia bola postupne doplňovaná a v roku 1938 obsahovala údaje o viac ako 60 000 dospelých osobách. Po druhej svetovej vojne sa uskutočnilo viacero súpisov rómskeho obyvateľstva. Prvý povojnový súpis z roku 1947 zistil na území Slovenska 84 000 Rómov. **(Súhrnná správa o Rómoch, 2003, s. 478 - 480)**

V roku 1959 prebehol súpis kočujúcich osôb týkajúci sa predovšetkým Rómov, ktorý udával celkový počet 27 933 osôb **(Jurová, 1995)**. V roku 1966 až 1968 sa uskutočnil celoštátny súpis Rómov, ktorý zabezpečoval štatistický úrad. Podľa tohto súpisu žilo na Slovensku viac ako 160 000 Rómov. Na súpisy uskutočnené v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch ministerstvom vnútra a štatistickým úradom nadviazali v sedemdesiatych rokoch evidencie národných výborov, ktoré slúžili ako podklad na vyplácanie sociálnych dávok a pomôcka pre sociálnych pracovníkov v starostlivosti o rómske obyvateľstvo. Podľa tejto evidencie žilo v roku 1989 na Slovensku 253 943 Rómov. Hoci oproti

predchádzajúcim zisťovaniam táto evidencia presnejšie zachytáva rómske obyvateľstvo, jej slabým miestom bolo, že zahŕňala len tých Rómov, ktorí poberali niektorú formu sociálnej pomoci.

Posledným celoštátnym údajom o počte príslušníkov rómskeho etnika je odhad Štatistického úradu SR z roku 1990, ktorý udáva 263 337 Rómov (5 % z celkového počtu obyvateľov). **(Súhrnná správa o Rómoch, 2003, s. 478 - 480)**

V rokoch 1945 až 1990 štát oficiálne neuznal existenciu rómskej národnosti. Pri sčítaniach obyvateľov sa Rómovia museli prihlásiť k niektorej z oficiálne uznaných národností alebo sa začleniť medzi tzv. ostatné obyvateľstvo.

Pri sčítaní ľudu, domov a bytov v roku 1970 a 1980 sa však osobitne zisťovali a následne vyhodnocovali údaje za etnickú skupinu rómskeho obyvateľstva. Pri tomto zisťovaní sa postupovalo podľa špeciálnych metodických pokynov. O príslušnosti občana k rómskemu etniku rozhodoval sčítací komisár na základe evidencie národných výborov a na základe vlastného posúdenia. Pri posudzovaní sa ako kritériá brali do úvahy spôsob života, úroveň bývania, materinský jazyk, životná úroveň, antropologické znaky a podobne.

Podľa údajov zo sčítania obyvateľov žilo v roku 1970 na Slovensku 159 275 Rómov (3,5 %) a v roku 1980 to bolo 199 863 Rómov (4 %). Predpokladá sa, že tieto zisťovania nezachytili maximálne 15 % Rómov. **(Súhrnná správa o Rómoch, 2003, s. 478 - 480)**. Išlo väčšinou o tých Rómov, ktorí prebrali zvyky majoritného obyvateľstva, často sa k rómskemu etniku vôbec nehlásili a ich reprodukčné správanie sa odlišovalo od reprodukčného správania väčšiny Rómov. Údaje zo sčítania ľudu 1970 a 1980 tak predstavujú najkomplexnejší zdroj dát pre demografické štúdium rómskeho obyvateľstva na území Čiech a Slovenska. Na základe dostupných údajov možno konštatovať, že rómska populácia rastie rýchlejšie ako celoslovenská populácia. Kým v rokoch 1970 – 1980 počet Rómov vzrástol približne o 25 %, počet obyvateľov Slovenska len o 10 %. V rokoch 1980 – 1990 sa rast rómskeho obyvateľstva udržal na približnej úrovni do 30 %, pričom počet obyvateľov Slovenska stúpol len o 6 %. **(Súhrnná správa o Rómoch, 2003, s. 478 - 480)**

Pri sčítaní obyvateľov v roku 1991 mali Rómovia po šesťdesiatich rokoch možnosť voľby rómskej národnosti a rómčiny ako materinského jazyka. Túto možnosť využila však len časť rómskej populácie, k rómskej národnosti sa prihlásilo 75 802 osôb a rómčinu za svoj materinský jazyk označilo 77 269 osôb. **(Súhrnná správa o Rómoch, 2003, s. 478 - 480)**

Podobná situácia nastala pri sčítaní obyvateľov v roku 2001. K rómskej národnosti sa prihlásilo 89 920 obyvateľov, čo podľa odhadu predstavuje, podobne ako v roku 1991, približne štvrtinu rómskej populácie na Slovensku. Ďalší zdroj údajov o počte Rómov predstavujú výsledky zisťovania o zoskupeniach na nízkom socio-kultúrnom stupni (rómskych osadách), ktoré však zachytávajú iba tú časť rómskeho obyvateľstva, ktorá žije v osadách. Podľa týchto údajov žilo v rómskych osadách na Slovensku 123 034 osôb (rok 1997), 124 031 osôb (rok 1998) a 130 356 osôb (rok 1999). Rómske obyvateľstvo žijúce v osadách v roku 1999 predstavovalo 2,4 % z populácie Slovenska. V regiónoch sa ich zastúpenie pohybovalo v rozpätí od 0,1 % (Trenčiansky a Žilinský kraj) do 8,6 % (Prešovský kraj). Uvedené údaje majú však zníženú výpovednú hodnotu spôsobenú nedostatočným spresnením metodického postupu. **(Súhrnná správa o Rómoch, 2003, s. 478 - 480)**

Okrem spomínaných zdrojov údajov existujú na Slovensku viaceré odhady počtu rómskeho obyvateľstva, z ktorých niektoré sa pohybujú na úrovni 500 000 osôb a viac. Takéto odhady sú podľa nášho názoru nereálne. Vo väčšine prípadov nie sú známe žiadne informácie o vzniku týchto odhadov. Za predpokladu, že posledný najpresnejší údaj o počte Rómov na Slovensku udáva sčítanie obyvateľov z roku 1980, pričom predpokladáme, že zistený počet 200 000 je podhodnotený najviac o 15 %, je zrejmé, že v roku 1980 nežilo na Slovensku viac ako 230 000 Rómov. Pri zohľadnení špecifík reprodukčného správania a z neho vyplývajúceho rastu rómskej populácie možno predpokladať, že v súčasnosti (rok 2002) žije na Slovensku maximálne 390 000 Rómov, s najväčšou pravdepodobnosťou to však bolo len 370 000 – 375 000, čo predstavuje necelých 7 % populácie Slovenska. Predpokladá sa, že počet Rómov sa bude naďalej zvyšovať a okolo roku 2020 prekročí polmiliónovú hranicu (9,5 % populácie Slovenska). **(Súhrnná správa o Rómoch, 2003, s. 478 - 480)**

Najviac Rómov žije na východnom Slovensku. Medzi okresy s najvyšším počtom rómskeho obyvateľstva patria: Spišská Nová Ves, Prešov, Košice, Poprad, Michalovce, Rimavská Sobota, Rožňava, Prievidza.

Sociálne rozvrstvenie rómskeho obyvateľstva je mimoriadne široké: od viacnásobných milionárov (najmä olašskí Rómovia, bývalí kočovníci) cez viacero typov stredných a nižších vrstiev, chudobných až po ľudí, žijúcich hlboko pod hranicou biedy najmä na východnom Slovensku.

Vzdelanostná úroveň Rómov je takisto viacdimenziálna. Celkove možno konštatovať, že v dôsledku školskej politiky v minulom režime Rómovia na Slovensku patria k najvzdelanejším na svete. Pôsobia tu špičkoví odborníci, ľudia s vysokoškolským a stredoškolským vzdelaním, kvalifikovaní robotníci. Značná časť Rómov má však neukončené základné vzdelanie, nájdu sa aj čiastočne gramotní a úplne negramotní Rómovia. V dôsledku zhoršujúcich sa sociálnych podmienok Rómov v súčasnosti klesá návštevnosť školy a stúpa negramotnosť.

Rodové, príbuzenské a širšie rodinné vzťahy majú u Rómov stále dôležitejšie spoločenské funkcie ako u Nerómov. Historicky to vyplýva z ich segregácie, nevyhnutnosti zachovania rodu, potreby vonkajšej i vnútornej obrany a ochrany. Široká rómska rodina popri biologicko-reprodukčnej funkcii nukleárných rodín prebrala na seba aj funkcie rómskej komunity – zvyko-právne, ekonomické, náboženské, výchovné a iné.

Rómske spoločenstvo na Slovensku v podstate predstavujú relatívne samostatné a relatívne prepojené široké rómske rodiny, disponujúce vnútornou obrannou jednotou vo vzťahu k nerómskemu spoločenstvu.

2.2 Rómovia ako menšina

Už v predchádzajúcej časti sme spomenuli, že vláda Slovenskej republiky prijala 9. apríla 1991 Zásady prístupu k Rómom, čím ich zrovnoprávnila s ostatnými etnickými minoritami žijúcimi v Slovenskej republike a zaručila im podporu v rozvoji vlastnej kultúry, v oblasti školstva a vzdelávania. V súčasnosti sú Rómovia druhou najpočetnejšou menšinou na Slovensku, hoci odhady skutočného počtu Rómov na Slovensku sa rôznia. Najvýznamnejším faktorom neprihlásenia sa

k svojej národnosti je podľa expertov kríza rómskej národnej a etnickej identity, spôsobená rokmi asimilácie a vnímanie rómstva ako pečate menejcennosti.

Aj keď Rómovia žijú na území našej republiky už niekoľko storočí, sú pre veľkú väčšinu ostatného obyvateľstva stále neznámi v zmysle spôsobu života, rodových tradícií, spôsobu myslenia a nazerania na svet.

Rómovia sa u väčšinového obyvateľstva vnímajú ako celok, a to celok negatívne sa správajúci, bez toho, aby bola sebemenšia snaha či chuť o ich hlbšie poznanie. To má. Samozrejme. mnoho príčin. Jednou z nich je i pozornosť venovaná iba negatívnym javom bez náznakov vysvetľujúcich komentáre zo strany novinárov a publicistov. Táto neinformovanosť súvisí i s tým, že záujem bádateľov o život a kultúru rómskeho obyvateľstva vznikol pomerne nedávno. Ak nepočítame niekoľko prác z medzivojnového obdobia prvej republiky, skutočný systematický výskum tejto etnickej skupiny začal až v päťdesiatych rokoch uskutočňovať Národopisný kabinet akadémie vied.

Historické pramene potvrdzujú, že Rómovia vždy boli odlišní od majoritnej spoločnosti a mali nízke sociálne postavenie. V súčasnosti žijú rozptýlení po celom svete a sú naďalej v mnohých smeroch odlišní od majoritnej spoločnosti.

„Odlišná kultúra rómskej menšiny i celkový spôsob života Rómov sú majoritnou populáciou vnímané negatívne a prevláda u nej názor, že značná časť Rómov sa nechce alebo nevie adaptovať na spoločenské normy. Takáto percepčia odlišnosti Rómov vedie ku vzniku sociálneho dištancu majoritnej populácie k Rómom. Miera sociálneho dištancu, či „sociálnej vzdialenosti“, je podľa všetkých sociologických výskumov týkajúcich sa vzťahu majoritnej populácie k menšinám najvýraznejšia voči Rómom a dosahuje veľmi vysoké hodnoty. Vzťah a postoje majoritnej populácie k Rómom sú dlhodobo výrazne horšie než vzťahy k iným skupinám obyvateľstva. Na škálach sociálnej vzdialenosti sa Rómovia umiestňujú na popredných miestach, a to i vtedy, keď respondenti majú možnosť vybrať aj iné odmietané skupiny – homosexuálov, alkoholikov, narkomanov, voči ktorým je takisto veľmi vysoká miera odmietania (Súhrnná správa o Rómoch, 2002, s. 335).

Výskumy na túto tému od roku 1990 vypovedajú, že sociálny dištanc je na Slovensku rozšírený s rovnakou intenzitou vo všetkých vrstvách obyvateľstva bez ohľadu na vek, pohlavie, vzdelanie, národnosť, politické preferencie, veľkosť sídla, pričom jej miera je ustálená a prakticky sa nemení v čase. *„Značná časť majoritnej populácie chápe prítomnosť Rómov na Slovensku ako príťaž, pričom tento pocit sa zintenzívňuje vtedy, keď uvažujú o prítomnosti Rómov vo svojej bezprostrednej blízkosti. Podiel ľudí, ktorí odmietajú Rómov ako susedov, sa v priebehu 90. rokov prakticky nezmenil – dlhodobo predstavoval viac ako tri štvrtiny respondentov“ (Súhrnná správa o Rómoch, 2002, s. 335).*

Vzťah a postoje majoritnej populácie k Rómom sú dlhodobo výrazne horšie než vzťahy k iným skupinám obyvateľstva.

2.2.1 Chudoba Rómov, nezamestnanosť

Z hľadiska ekonomickej štruktúry sú teda Rómovia na Slovensku do značnej miery triedne a kvalifikačne homogénni. Veľká väčšina z nich patrí z hľadiska socio-profesného statusu do kategórie nekvalifikovaných robotníkov, s čím súvisí ich veľké zastúpenie medzi nízko príjmovými skupinami obyvateľstva Slovenska. Z hľadiska pracovného zapojenia bolo možno už v období komunistického režimu hovoriť o istom „monotype“ rómskej rodiny: rodina robotníckych či poľnohospodárskych nekvalifikovaných zamestnaných, bez odborného či všeobecného stredného vzdelania, s nízkym priemerným príjmom na jedného člena rodiny, v prevažnej miere s mužom, ktorý pracuje mimo obce svojho bydliska. Od roku 1989 sa zvýšila nezamestnanosť aj u rómskych mužov, čím došlo k zvýšeniu počtu rómskych rodín, v ktorých sú bez zamestnania muži aj ženy. Napriek tomu, že presné štatistiky rómskej nezamestnanosti neexistujú, počet nezamestnaných a chudoba Rómov na Slovensku však systematicky rastie.

Chudoba Rómov už v období komunistického režimu dosahovala výraznejšie podoby ako u majoritnej populácie s obdobnou úrovňou vzdelania a kvalifikácie. Rómovia boli oveľa viac závislí na sociálnej zložke príjmov, to jest príjmy zo sociálneho zabezpečenia tvorili proporčne väčšiu časť príjmov ako príjmy z pracovnej činnosti. Po roku 1989 sa pojem chudoba začal naplňovať novým obsahom na základe nerovností medzi jednotlivcami na jednej strane a celými sociálnymi kategóriami na strane druhej.

Individuálnymi kritériami možno rozumieť starú demografickú chudobu, kde základný faktor chudoby je počet detí. Z tohto typu chudoby je možno sa dostať individuálnymi stratégiami, najmä zmenami v reprodukčnom správaní sa (túto stratégiu uplatnila majorita na Slovensku v polovici 20. storočia). Rovnaké chápanie chudoby ako demografickej, t. j. vytlačenie chudoby do rodín a spájanie chudoby s určitou životnou situáciou, uplatňoval aj komunistický štát. Zmenil tak chudobu z verejnej záležitosti na vec súkromnú, čím chudoba stratila svoj rozmer sociálneho statusu. Chudoba sa tak chápala ako individuálne zlyhanie. Štát reguloval túto chudobu intervenciami založenými na silnej redistribúcii, subvenciách do infraštruktúry, cien základných potravín a miezd.

Skupinová charakteristika chudoby sa označuje ako nová vertikálna chudoba, ktorá v dôsledku zmien v štruktúre zamestnanosti vysúva celú sociálnu kategóriu do sociálnej odkázanosti. Hlavným faktorom nie je počet detí, ale nízky stupeň vzdelania spojený s odbormi, ktoré zanikajú - zánik celých odvetví hospodárstva ústi do dlhohodej nezamestnanosti. V prípadoch niektorých rómskych osád je až stopercentná nezamestnanosť, najmä v tzv. marginalizovaných oblastiach (vysoká miera dlhohodej nezamestnanosti, sociálnej odkázanosti; chudoba aj u majoritnej populácie) – hraničných oblastiach severného, východného a južného Slovenska.

Špecifikom Rómov je, že sa u nich kombinuje stará demografická chudoba s novou vertikálnou chudobou. Pri skupinovej, vertikálnej chudobe sú individuálne životné stratégie nevyhnutnou podmienkou riešenia životnej situácie, ale nie dostačujúcou. Šance vymanenia sa sú podmienené systémom sociálnych zaopatrení a oprávnení. Ocitnutie sa v stave vertikálnej chudoby totiž je dôsledok systémových zmien a nie individuálnych zlyhaní.

Štát po roku 1989 na túto skutočnosť reagoval vytvorením systému sociálnej pomoci, sociálnej záchrannej siete. Zužuje však chápanie chudoby na stav tzv. hmotnej núdze a sociálnej núdze. Štát nevytvára, nereflektuje chudobu ako sociálny status, čím zužuje jej chápanie iba na zaopatrenia – statky, ktoré sú nevyhnutné k udržaniu života (nie aj oprávnenia – entitlements pre tých, ktorí rešpektujú normy regulujúce správanie sa nositeľov statusu). Absencia oprávnení, dôraz na zaopatrenia potvrdzuje chápanie chudoby ako individuálnej zodpovednosti, individuálneho zlyhania a následne podmieňuje poskytovanie sociálnej pomoci testovaním, meraním, monitorovaním individuálneho správania sa, stratégií. Reprodukuje a posilňuje sa tak kultúra závislosti so všetkými znakmi reprodukovanej chudoby: pocit marginality, ohrozenia, fatalizmu, zúfalstva, pasivity, agresie, pospolitostného uzatvárania sa, impulzivnosti, absencie zmyslu pre plánovanie a sporenie, nedôvera voči úradom.

Ako uvádza aktuálna štúdia Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike (2002), z viacerých dôvodov to boli práve Rómovia, ktorí sa stali najväčšími obeťami procesu transformácie od plánovanej k trhovej ekonomike. Ako sa ďalej v tejto výskumnej správe konštatuje, vo všeobecnosti sú Rómovia chudobnejší ako ktorákoľvek iná skupina populácie, a sú na tom horšie než iní z hľadiska prakticky ktoréhokoľvek základného sociálneho ukazovateľa, vrátane vzdelania, zdravotného stavu, podmienok bývania a prístupu k príležitostiam na trhu práce a v rámci občianskej spoločnosti.

Výsledky etnologických a sociologických výskumov (**napr. Mann, 1992; Kumanová, 1997; Radičová, 2001; Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike, 2002**) poukazujú na skutočnosť, že čím je rómska komunita segregovanejšia, geograficky aj sociálne izolovanejšia (typickým príkladom sú napr. rómske osady [romane gava] či rómske mestské getá) a ak sa nachádza v marginalizovanom regióne, tým dosahuje nižšiu socio-ekonomickú a kultúrnu úroveň. Na vyššie riziko a mieru chudoby vplyva aj väčšia početnosť a koncentrácia Rómov v segregovanom osídlení a minimálna miera pozitívnych kontaktov s Nerómami (**Džambazovič, 2002**).

2.2.2 Vzdelávanie, zamestnanie

Jednou z najdôležitejších oblastí, ktorá si zasluhuje pozornosť je výchova a vzdelávanie Rómov. Dôležitá je preto, lebo edukácia je podmienkou rozvoja každého ľudského spoločenstva, ale aj nevyhnutnou potrebou osobnostného rastu človeka pripravujúceho sa na vlastný život a na začlenenie sa do spoločnosti. O to viac platí pre Rómov, lebo väčšina z nich význam vzdelania pre svoj život podceňuje. Neuvedomuje si, že výchova a vzdelávanie je jedinou cestou, ako sa dostať nielen z materiálneho, ale aj duchovného nedostatku. Oblasť vzdelávania Rómov a celková problematika je príliš široká a je veľmi zložitá hľadať presné hranice medzi diskrimináciou a zastaraným a nefunkčným systémom vzdelávania na Slovensku.

Zo všetkých oblastí, v ktorých sú Rómovia dlhodobo vylúčení z procesu vzdelávania, sa v súčasnosti javí segregácia rómskych detí. Dôležitosť problému spočíva predovšetkým v tom, že

vylúčenie ovplyvňuje nielen samotný priebeh vzdelávania rómskych detí, ale má dokázateľne negatívny vplyv na ich integráciu do spoločnosti a predovšetkým profesijné uplatnenie.

Rómovia chápu školu ako nedôveryhodnú inštitúciu, vzdelanie je nedocenené, dokonca sa chápe ako prostriedok odcudzenia detí a rodičov. Dochádzka do školy je nepravidelná, domáca príprava nedostatočná, spolupráca školy, rodiny a komunity minimálna. Pri nástupe do školy býva častým handicapom nevyhovujúce bývanie, životospráva, zlý psychický a fyzický stav. Rómske deti nemajú jemnú motoriku rozvinutú na dostatočnej úrovni, taktiež komunikačné zručnosti, schopnosti riešiť úlohy a rozhodovať sa samostatne, schopnosť učiť sa naspamäť. Majú nadanie na hudbu a tanec, sú bezprostredné, spontánne, hlučné, hravé a prítulné (**Průcha, 1997**). Absolvovaním základných škôl alebo špeciálnych škôl sa vzdelávanie rómskych detí končí. Malé percento žiakov, ktoré pokračuje v stredoškolskom štúdiu, vlastná rodina nepodporuje a nerómski spolužiaci ich ťažko prijímajú. Rómske deti a aj nerómske z menej podnetného prostredia sa podľa skúseností a poznania ich učiteľov psychicky a mentálne líšia. Výrazné odlišnosti v neprospech rómskych detí sú v tom, že rómske deti sú rečovo zaostalejšie, živšie a menej disciplinovanejšie, menej mentálne zdatné, ťažšie sa učia, majú slabšiu pamäť a pozornosť. Medzi rómskymi a nerómskymi deťmi z menej podnetného prostredia nie sú rozdiely v tvorivosti, citlivosti, zdraví, telesnej zdatnosti a unaviteľnosti.

Povinná školská dochádzka nemusí vždy znamenať kvalitu. V prípade vzdelávania rómskych detí z donútenia môže pôsobiť retardačne. Je treba voliť také metódy, aby tieto deti chodili do školy s radosťou - tak, ako ich rovesníci, napríklad deti kočovných Rómov vo Francúzsku. Rómovia nemôžu byť len objektom, musia sami spolupracovať.

Na vyučovanie rómskeho jazyka ako materinského bola vypracovaná v roku 1994 koncepcia vyučovania rómskeho jazyka a literatúry na základných a stredných školách. Nadväzne na ňu vznikli učebné osnovy rómskeho jazyka a literatúry pre 1. a 2. stupeň základnej školy. Z iniciatívy učiteľov konzervatória v Košiciach v školskom roku 1992/93 bola otvorená stredná umelecká škola, na ktorej sa vyučuje aj rómsky jazyk a literatúra ako povinný predmet. Potrebu osobitnej prípravy pre rómske spoločenstvo dokumentuje aj zavedenie vysokoškolského bakalárskeho 3-ročného štúdia učiteľstvo a vychovávateľstvo pre prácu s deťmi zo znevýhodneného výchovného a sociálneho prostredia, ktoré zriadila Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre na svojom pracovisku v Spišskej Novej Vsi.

Rómske deti zo separovaných a segregovaných osídlení sú hendikepované trikrát: prvý raz pri nástupe na ZŠ, druhý raz pri prijímacích pohovoroch na stredné školy. Ak sa rozhodnú pre strednú školu, tak predovšetkým na učňovských školách, pri výbere ktorých je určujúca dostupnosť (vzdialenosť od bydliska) a tu sú obmedzené výberom tretíkrát. Ocitajú sa však v pasci nezamestnaného absolventa učňovskej školy, ktorý nemá šancu nájsť si zamestnanie v blízkosti svojho bydliska. Ak ukončia vzdelanie, vracajú sa do pôvodného prostredia, kde reprodujú vzory správania sa svojich rodičov. Padajú do sociálnej záchranej siete a túto situáciu mladá generácia začína vnímať a chápať ako normalitu.

Vylúčenie Rómov z trhu alebo na trhu práce je často primárnym zdrojom chudoby a znamená v konečnom dôsledku vylúčenie zo životného štandardu a životných šancí obvyklých v konkrétnej spoločnosti. Pozícia na trhu práce je spolu so zamestnaneckým statusom a dosiahnutým vzdelaním jedným z najdôležitejších faktorov, prostredníctvom ktorého sa jednotlivec začleňuje do sociálnej

štruktúry. Tieto jednotlivé faktory sú vzájomne prepojené a spoluvytvárajú socio-ekonomický status. U Rómov je možné identifikovať viacero skutočností, ktoré spoluvytvárajú ich marginalizované postavenie na trhu práce.

Sú nimi napríklad:

- neustále klesajúca vzdelanostná a kvalifikačná úroveň;
- prítomnosť skrytej diskriminácie voči rómskemu národu zo strany majority, respektíve zamestnávateľov (povesť nespoľahlivých pracovníkov, bez pracovnej morálky, disciplíny a motivácie). Podľa teórie radu sú Rómovia vždy poslední v pomyselnom rade záujemcov o zamestnanie u zamestnávateľov, ktorí sa v súčasnosti riadia výlučne princípmi trhu;
- nízky status bývania, životných podmienok a nevyhovujúci zdravotný stav. Rómske príbytky, okrem toho, že sú preľudnené, sú častokrát po hygienickej stránke absolútne nevyhovujúce a ich sanitárne vybavenie je rovnako nepostačujúce. To výraznou mierou vplýva na zdravotný stav obyvateľov takýchto príbytkov a na reprodukciu pracovnej sily;
- trvalo vysoká miera (dlhodobá) nezamestnanosti a s tým súvisiaca devastácia ľudského kapitálu a strata pracovných návykov. Okrem týchto faktorov vplýva na marginálne postavenie Rómov na trhu práce aj viacero globálnych makroštrukturálnych faktorov, ktoré sa dotýkajú krajiny ako celku.

U veľkej časti príslušníkov rómskej komunity sa tieto handicapy kumulujú a na ich pozíciu pôsobí viacero faktorov prispievajúcich k vytváraniu marginalizovaného postavenia. Ak sa nízka kvalifikácia, diskriminácia zo strany zamestnávateľov, zlý zdravotný stav a dlhodobá nezamestnanosť spájajú s miestom bydliska v marginalizovanom regióne, kde majú aj príslušníci majority problém získať prácu, je vymanenie sa z marginálnej pozície mimo možností menšiny samotnej.

Rozpad systému všeobecnej pracovnej povinnosti a administratívne riadenej pracovnej integrácie spôsobil, že už aj tak marginalizované postavenie Rómov sa v dôsledku trhovej súťaže ešte viac prehĺbilo. Vzhľadom na to, že Rómovia boli na trhu práce zastúpení najmä v nekvalifikovaných a málo kvalifikovaných zamestnaniach, boli zasiahnutí znižovaním stavov v podnikoch v prvej etape transformačného obdobia bezprostrednejšie než iné sociálne kategórie.

Nezamestnanosť Rómov je vo všeobecnosti veľmi vysoká a má stúpajúcu tendenciu. V niektorých rómskych komunitách, najmä v marginalizovaných regiónoch východného Slovenska, dosahuje nezamestnanosť až stopercentnú hranicu. Vzniká tak situácia, ktorá v podmienkach Slovenska dostala názov hladová dolina, teda územie s „viditeľnými ostrovčekmi chudoby“.

Obyvatelia segregovaných osád sú výnimočne znevýhodnení, keďže ich šance na získanie zamestnania sú vo všeobecnosti obmedzené na sezónne a príležitostné práce v susedných mestách či dedinách a v neformálnom sektore. Rómovia z geograficky izolovaných a segregovaných oblastí majú všeobecne menej príležitostí nájsť si prácu, pretože ich komunity sú značne uzatvorené pred vonkajším svetom. Obyvatelia týchto komunít majú preto obmedzené sociálne kontakty mimo svojej osady, prostredníctvom ktorých by mohli nájsť prácu, respektíve získať informácie o možnostiach ako ju nájsť. Sociálne siete a väzby v segregovanej komunite sú síce silné, ale lokálne homogénne, čo výrazne zužuje sortiment informácií.

Špecifikom nezamestnanosti Rómov je fakt, že ide prevažne o trvalé a neprerušované obdobie nezamestnanosti trvajúce dlhšie ako jeden rok. Charakteristickým nie je len vysoký podiel dlhodobo nezamestnaných z radov rómskeho obyvateľstva, ale aj vysoká priemerná doba evidencie nezamestnaných Rómov (cca 2,5 roka). S javom dlhodobej nezamestnanosti súvisí aj nízky podiel poberateľov podpory v nezamestnanosti (strata nároku na poberanie dávok financovaných zo zdrojov poisťného v nezamestnanosti) z celkového počtu nezamestnaných Rómov. S (dlhodobou) nezamestnanosťou súvisí aj vysoký podiel „závislých“ od sociálnych transferov.

2.2.3 Zdravotný stav

Dôraz na individuálnu zodpovednosť za zdravie (zrušenie povinných zdravotných prevencií) sa prejavuje v zhoršenom zdravotnom stave rómskej populácie. Zlá socio-ekonomická situácia a s ňou súvisiace nevyhovujúce podmienky v mieste bydliska sú príčinou prudko sa zhoršujúceho zdravotného stavu Rómov. Po roku 1989 sa prudko zvýšil počet ochorení horných dýchacích ciest, v niektorých osadách sa začala šíriť tuberkulóza. Rozšírené sú kožné a pohlavné choroby, častý je výskyt úrazov.

Medzi rómskymi deťmi sa vyskytujú infekčné i parazitárne ochorenia, veľkým nebezpečenstvom je šírenie zápalu mozgových blán. So sociálne znevýhodneným prostredím súvisí aj vysoký podiel rôznych stupňov mentálnej retardácie. Aj napriek eliminovaniu výskytu epidémii brušného týfusu, škvrnivky a snahe o podchytenie špecifických ochorení, akými sú napríklad trachóm, ochorenia dýchacích ciest, črevné ochorenia a lues na celoštátnej úrovni mnohé z týchto ochorení sa v rómskych osadách naďalej vyskytujú. Medzi najčastejšie patria napríklad prípady svrabu, pedikulózy, pyodermie, mykózy, askaridózy, následky chronického alkoholizmu a kriminálnych úrazov. Evidujú sa aj prípady konzumovania mäsa z uhynutých zvierat s následnými ochoreniami žalúdočného a črevného charakteru.

2. 3 Pomenovania Rómov

Každé etnikum má svoje pomenovanie – etnonym. Etnológia rozoznáva dva typy etnonymov: *endoetnonym* – pomenovanie, ktorým príslušníci daného etnika označujú samých seba a *exoetnonym* – ktorým označujú príslušníkov iných etník. Najstaršie zachované správy o Rómoch na území Európy ich označujú ako *Adsincani*. Z tohoto termínu vznikli pomenovania v ďalších jazykoch: *Acinganus*, *Cinganus*, *Cingerus* (stredoveká latinčina), *Cingene* (turecky), *Acigana*, *Cigan* (bulharsky), *Ciganin* (srbsky), *Tsigan* (rumunsky), *Czigány* (maďarsky), *Zigeuner* (nemecky a holandsky), *Zingaro* (taliansky) atď. (**Súhrnná správa o Rómoch, 2002, s. 24**)

Druhá skupina pomenovaní je odvodená od predpokladaného egyptského pôvodu Rómov (keďže sa v Európe predstavovali ako kniežatá z Malého Egypta): *Gypthoi*, *Aigyptiaki* (grécky), *Egyptenarin*, *Gipten* (holandsky), *Egyptions*, *Egypsies*, *Gypsies* (anglicky), *Egiptianos*, *Egitanos*, *Gitanos* (španielsky) a pod.

Predkovia Rómov zjavne patrili k najrôznejším dómskym kastám a podkastám. Každá z nich mala svoje špecifické meno – často podľa vykonávanej profesie, ktoré bolo pre jeho členov bližšie než všeobecné označenie Dóm. Až po opustení indického kultúrneho priestoru a po príchode do krajiny s antropologicky odlišným obyvateľstvom vzbudzovali u príslušníkov dómskych skupín výrazné rozdiely o spoločenskom pôvode. Vtedy sa názov Dóm mohol stať pomenovaním celého postupne sa tvoriaceho etnika.

V európskych podmienkach došlo k zmene skupinového názvu Dóm na vlastný etnický názov Róm. Porovnávacia lingvistika zmenu hlásky vysvetľuje tým, že takzvané cerebrálne hlásky **d**, **t**, **dh**, **rh** sa vplyvom európskych jazykov, ktoré ich nemajú, mení v dialektoch európskych Rómov väčšinou na **r**, v Arménsku na **l**, v arabskom jazykovom prostredí na predodasnové **d'**. Z vyššie uvedeného vyplýva, že slovo Róm je z hľadiska etymologického veľmi staré, podstatne staršie než pomenovanie Cigán. Naviac meno Róm používali k svojmu označeniu Rómovia sami. Je to ich vlastný názov (autetnonymum), čo o slove Cigán (aletnonymum) nemožno povedať.

Príslušníci rómskej inteligencie a stredných vrstiev dlho presadzovali termín **Róm**. Pre používanie tohoto termínu sa rozhodla aj vrcholná rómska organizácia **International Romani Union**, založená v roku 1971 v Londýne. Ak sa stretneme s používaním názvu *Cigáni* u samých Rómov, môže to mať dva dôvody: buď ho považujú za prekladový termín, ktorý používajú, keď hovoria po slovensky, alebo sú to Rómovia, ktorí v priebehu 19. storočia opustili rómčinu a jazykovo sa asimilovali v prospech maďarčiny (najmä hudobníci na južnom Slovensku).

2. 4 Klasifikácia Rómov

Nasledujúce riadky budeme považovať za krátky pohľad do spoločenstva Rómov tak, ako to vnímajú oni sami, ako ich vníma ostatná časť obyvateľstva, a tiež sa na nich pozrieme z hľadiska etnicko-jazykového.

Rómovia sa medzi sebou delia do mnohých skupín a veľmi ťažko nesú, že väčšinová populácia nerobí rozdiely medzi týmito skupinami, ktoré medzi sebou takmer nekomunikujú, majú odlišné historické zázemie a skúsenosti, nezasahujú do záležitostí druhých skupín, zvyčajne nevytvárajú spoločné manželstvá ani sa vzájomne nestýkajú. Vzťahy medzi jednotlivými skupinami sú väčšinou horšie ako vzťahy s ostatným obyvateľstvom nerómskeho pôvodu.

Príslušníci tohto etnika sú, totiž okrem ďalšieho delenia, už tradične zaradení do určitých kást (pozostatok z indickej pravlasti), ktoré ešte podporujú veľkú roztrieštenosť, niekedy až nezmieriteľnosť medzi jednotlivými Rómami. Existuje však predsa len niečo spoločné, vlastné všetkým rómskym skupinám. Je to rómsky znak, znázornený modrozeleným poľom so symbolickým vozovým kolesom, ktorý bol prvýkrát použitý pri príležitosti I. kongresu Medzinárodnej rómskej únie (*International Romani Union*) v roku 1971 v Londýne.

Rómovia samotní sa diferencujú z viacerých hľadísk. Najčastejšie sa delia:

- *podľa jazyka* - je to obtiažne delenie, nakoľko sa po 2. svetovej vojne úplne zmenilo ich zloženie. Pred druhou svetovou vojnou žili na území Slovenskej republiky Rómovia:

slovenskí (slovenský dialekt rómčiny, najpočetnejšia skupina) a maďarskí (maďarský dialekt rómčiny). V Čechách a na Morave žili česko-moravskí Rómovia (česko-moravský dialekt rómčiny, asi rovnako početní ako maďarskí Rómovia) a v Sudetoch nemeckí Rómovia (sinti dialekt rómčiny, najmenej početní). Na celom území bývalého Československa kočovali menej početné skupiny olašských Rómov (olašský dialekt rómčiny). Po druhej svetovej vojne takmer úplne vymizla skupina česko-moravských a nemeckých Rómov a do Čiech boli presťahovaní Rómovia slovenskí - do domov po sudetských Nemcoch, či v rámci tzv. rozptylu, ako lacná nekvalifikovaná pracovná sila do priemyselných častí Čiech a Moravy. Po zákaze kočovania v roku 1959 sa v Čechách usadili aj Rómovia olašskí.

- *podľa spôsobu života* - Rómovia sa pred zákazom kočovania delili na kočovných, polokočovných a usadlých. Jednalo sa o kočovné alebo polokočovné skupiny olašských Rómov, ktoré k nám prišli z územia dnešného Rumunska, z Valašska a Moldavska. Na rozdiel od iných skupín Rómov si olašskí Rómovia zachovávajú svoju reč (olašský dialekt) a udržiavajú zvyky predkov. Sú veľmi uzatvorení a len ťažko medzi nich prenikajú cudzí ľudia. Kontakty olašských Rómov s usadlými sú rovnako len málo časté. Polokočovné skupiny mali prechodné obydli, v ktorých sa zdržiavali spravidla len v zimnom období. Väčšinu roka trávili kočovaním v príznačných vozoch - šiatroch, pokrytých plachtami a ťahaných koňmi alebo putovali pešo a táborili v stanoch. Usadlí Rómovia sa usadili za čias Márie Terézie a živili sa svojimi tradičnými zamestnaniami alebo drobnými službami pre sedliakov z dedín, pri ktorých žili v osobitých sídelných jednotkách - osadách (dodnes sa zachovali najmä na východnom Slovensku).

Rómovia sa od ostatného obyvateľstva SR odlišujú svojimi etnickými, kultúrnymi, sociálnymi a ekonomickými charakteristikami – to je najčastejšie vymedzenie Rómov v materiáloch slovenskej majority.

Pri členení Rómov z pohľadu Nerómov záleží na úrovni znalostí o Rómoch, no najrozšírenejším je delenie podľa stupňa asimilácie – na spoločensky prispôsobivých a spoločensky neprispôsobivých Rómov, s čím súvisí aj delenie podľa ich sociálnej úrovne. Nerómovia môžu Rómov rozlišovať tiež podľa ich vonkajšieho vzhľadu.

Proces spoločenskej integrácie, úsilie o sociálny a kultúrny vzostup Rómov, viedli k výraznej vnútornej diferenciacii tejto populácie. Uvádza to tiež **Hubschmannová (1972)** a **Turčinová (1970)**.

Prvú skupinu tvorí výrazne negatívne sa prejavujúca skupina. Ide o neintegrovaných Rómov, ktorí bývajú v izolovaných zdravotne a sociálne rizikových lokalitách – osadách. Nepracujú, deti pravidelne nenavštevujú základné školy, je u nich typická nízka ašpiračná úroveň a rozšírený analfabetizmus, páchajú trestnú činnosť. Domnievame sa, že táto skupina predstavuje menšiu časť rómskej populácie, ale i tak, negatívny spôsob ich života vedie majoritné spoločstvo nesprávne k utváraniu predstáv o celom etniku, čím sa udržiujú nepriaznivé názorové stereotypy. Konštatuje to aj **Dávidová (1995)**.

Druhá skupina nastúpila cestu spoločenskej integrácie. Ich spôsob života nesie so sebou niektoré historicky podmienené zvláštnosti. Na jednej strane u nich dochádza k narušeniu tradičných

vzťahov k tradičnému rómskemu prostrediu, na strane druhej nové vzťahy k nerómskemu okoliu neboli naviazané a neboli plne prevzaté a osvojené spoločenské normy majority. Charakterizuje ich preceňovanie vonkajších prvkov materiálnej kultúry, vzdelanie je v ich hodnotovom rebríčku stále „dole“.

Ako **tretiu skupinu** a zároveň poslednú uvedieme najviac integrovanú skupinu. Táto skupina sa snaží o plnú spoločenskú emancipáciu a zvýšenie prestíže tak, ako to ich životu, práci a myslieniu zodpovedá. Mnohokrát však ani táto skupina nie je svojím okolím prijatá, stretáva sa s odmietaním, podozrievaním, osočovaním a diskrimináciou. Cíti ako krivdu, že jej príslušníci sú posudzovaní podľa malej skupiny a ich snahy nie sú spoločnosťou spravodlivo ohodnotené. Aj preto z praxe poznáme mnoho prípadov, kedy sa vyspelí Rómovia dištancovali od tzv. „melale Roma“ (špinavých Rómov), v snahe, aby ich zlá povesť nepoškodila ich obtiažne získanú sociálno-ekonomickú a spoločenskú prestíž. Nedá nám ale nespomenúť, že mnohí rómski jedinci, žijúci iným spôsobom života ako tradičná rómska komunita, nie sú ňou samotnou tolerovaní, sú z nej vylúčení a odsudzovaní.

Dávidová – Turčinová (1970, 1972) sa pokúsila rozdeliť Rómov podľa tradičného spôsobu života do troch skupín z hľadiska etnografického a sociologického:

1. **„Rómovia olašskí“** k nám prišli z Rumunska, z bývalého kniežatstva Valašska a preto ich niektorí autori nazývajú vlašskí Rómovia. Patria sem predstavitelia rómskych extenzívnych rodín (tzv. veľkorodín). Až do roku 1958 žili kočovným spôsobom života, prežívajúcim v iných formách až dodnes. Od ostatných Rómov sa líšia antropologicky, filologicky, etnograficky, sociologicky a kultúrne vôbec. Olašskí Rómovia predstavujú iba 5 % celej rómskej populácie Slovenska.

Olašskí Rómovia majú svetlejší pigment i svetlejšie vlasy a často ešte i dnes nosia klasické rómske oblečenie - široké farebné sukne, trblietavé šatky na hlavách či ramenách. Nesmiernu hodnotu má pre nich zlato, charakterizujú ich veľké prstene, náušnice, náhrdelníky, náramky, dokonca i zlaté zuby. Ako kočovný národ nemohli olašskí Rómovia investovať svoj majetok do neprenosných vecí, a tak svoje bohatstvo premieňali na zlato. Zlato sa však pre nich spája i s inou symbolikou. Olašský Róm verí, že zlaté šperky, ktoré má na sebe, ho ochránia pred chorobami. Olašskí Rómovia sa medzi sebou najčastejšie rozprávajú po rómsky tzv. olašským dialektom.

2. **„Polousadlí Rómovia“**, ktorí často menili svoje bydliská a zamestnania. Po roku 1945 sa usadili najmä na východnom Slovensku.
3. **„Usadlí Rómovia“**, ktorí zaberajú najväčšiu časť našej rómskej etnickej skupiny.

Autorka hneď odpovedá na otázku, prečo Rómovia v minulosti migrovali tak, že industrializácia a urbanizácia im dávali možnosť zamestnania a ubytovania. Zároveň tieto dôvody boli a sú impulzom pre integráciu rómskej minority s nerómskou majoritou a pokusom o výstup zo spoločenskej izolácie.

3. RÓMSKA KULTÚRA

Rómom býva častokrát na jednej strane vytykané ich „nekultúrne“ správanie sa, na strane druhej je to práve rómska kultúra, o ktorú má väčšinové obyvateľstvo najväčší záujem. Hovorí sa, že Rómovia majú rytmus v krvi, a preto sú takí výborní hudobníci a tanečníci. Nikoho neprekvapí ani to, ak Róm krásne maľuje, vyrezáva z dreva či modeluje z hliny, pretože umelecké zameranie Rómov korešponduje s romantickými predstavami Nerómov – Gádžov o rómskom temperamente a farebnej obrazotvornosti. Rómska kultúra je dôkazom veľkej vnútornej sily a energie Rómov a môže byť spojovacím mostom medzi Rómami a nerómami.

3. 1 Rómsky jazyk

Jazyk Rómov je neoddeliteľnou súčasťou ich identity. Od nepamäti mu však venovalo pozornosť len niekoľko svetových lingvistov, ktorí sa snažili dať jeho gramatike i lexike základnú podobu.

Rómčina ako jazyk

Rómčina je indický (indoeurópsky jazyk), mladší ako najstarší indický literárny jazyk sanskrit, avšak starší ako moderné indické jazyky, ktoré sa začali formovať už v 10. – 11. storočí. Odhaduje sa, že 60-70 % výrazov základného slovného fondu rómskeho jazyka má indickú etymológiu.

Niektorí lingvisti sa domnievajú, že už na pôde Indie dochádzalo k „primárnej diferenciácii“, to znamená, že rôzne rómske (domské) „džati“ (príbuzensko-profesijné skupiny) hovorili čiastočne odlišnými, alebo veľmi blízkymi dialektami /regionálnymi varietami.

K „druhej diferenciácii“ rómskych dialektov dochádzalo pod vplyvom jazykov, s ktorými jednotlivé skupiny Rómov prichádzali do kontaktu potom, čo opustili Indiu (dodnes nie je známe, kedy to presne bolo. Zhruba pred 1 500 alebo 1 000 rokmi).

„Antropologické, ale predovšetkým jazykovedné štúdium objavilo indický pôvod Rómov a úzke vzťahy rómčiny s niektorými novoindickými jazykmi, a to predovšetkým s hindčinou. Základ rómskeho jazyka je spoločný či veľmi príbuzný najmä v časti slovnej zásoby. S ostatnými novoindoárijskými jazykmi má rómčina spoločné či veľmi príbuzné výrazy najmä pre slová z okruhu základného lexikálneho fondu, napríklad hlava, výrazy Boh, oheň, názvy niektorých farieb, základných čísloviek a podobne. Rómčina bola donedávna jazykom v podstate uzavretej etnickej skupiny so znakmi či reliktnými rodového zriadenia, a preto sa počas celého 19. storočia zachovala ako jazyk málo rozvinutý a neliterárny.“ (Súhrnná správa o Rómoch, 2002, s. 113)

Okrem indických lexikálnych etymonymov (základov slov posudzovaných z hľadiska etymológie) si rómčina zachovala rad fonetických i morfológických špecifik, ktoré zdieľali s indickými (indoeurópskymi) jazykmi.

Z fonetických špecifik treba upozorniť na aspirované **hlásky čh, kh, ph, th, (t'h)**. V písme sa označujú s predložkou. Každá aspirovaná hláska má svoju párovú neaspirovanú. Vo výslovnosti i v písme je treba medzi aspirovanými a neaspirovanými dodržiavať rozdiel, pretože je významotvorný:

čhorel *poliat', rozsypať* - **čorel** *kradnúť*

khoro *džbán* - **koro** *slepý*

pherel *načepať* - **perel** *padať*

the a, i - **te ak** (Cangár, 2003, s. 103)

Fonetika rôznych dialektov rómčiny sa do istej miery líši (väčšinou pod vplyvom kontaktných jazykov) - a tak sa i aspirované hlásky realizujú rôzne.

Členenie rómskych dialektov v Európe

1. - dialekt Rómov severnej časti bývalého Sovietskeho zväzu (ruska Roma, cheladitka Roma),
  - dialekt Rómov západnej časti Lotyšska a Estónska (lotfitka Roma),
  - dialekt Rómov stredného Poľska (felditka Roma v Poľsku),
2. - sinti (prevláda predovšetkým v prostredí nemecky hovoriacich štátov) Nemecko, Francúzsko, Poľsko, Česká republika, Slovenská republika, Juhoslávia, severné Taliansko, Rakúsko,
3. - dialekt Rómov severného a východného Slovenska (servika Roma),
  - dialekt Rómov žijúcich tiež na území južného Slovenska a severného Maďarska (ungrika Roma),
4. - dialekt erlides (západné Bulharsko, Macedónsko, južné Srbsko),
  - dialekt Ursarov - Medvediarov (Rumunsko, Moldavsko),
  - krymtika Roma (krymskí Rómovia) - okolie miest Kotel, Sliven, Plaven (stredné Bulharsko - Drindári),
5. - dialekt olašských Rómov (Rumunsko, Moldavsko - Lingurári, Eletári, Kekaviári),
  - Kalderári (Kotlári) - sústredení v polovici 19. storočia na rumunsko-maďarskej jazykovej hranici v Rakúsko-Uhorsku. V súčasnej dobe žijú v bývalom Sovietskom zväze, Poľsku, Českej republike, na Slovensku, v Maďarsku, Juhoslávii, Bulharsku, Francúzsku, Anglicku, Belgicku,
6. - dialekt olašských Rómov v Juhoslávii, predovšetkým v časti Bosny a Hercegoviny,
  - dialekt servi - ľavobrežná Ukrajina a susedné oblasti (plaščunaja, volochuja),
7. - dialekt fínskych Rómov (fintika Roma),
8. - Volšenge Kale - Rómovia vo Veľkej Británii, predovšetkým vo Walese.

Delenie rómskych dialektov na Slovensku

Na Slovensku možno rozdeliť rómske nárečia do niekoľkých skupín. Na celom území Slovenska je najrozšírenejší dialekt slovenských Rómov, ktorý tvorí približne 85-percentný podiel zo všetkých dialektov.

Z tohto dialektu odvodzujeme jednotlivé regionálne podskupiny:

1. *východoslovenský dialekt* – je veľmi rozšírený a jeho podoba je veľmi blízka takmer všetkým dialektom slovenských Rómov, je základom štandardizovanej slovenskej rómčiny;

2. *stredoslovenský dialekt* – niekedy nazývaný aj maďarský. Všeobecne sa charakterizuje ako nárečie, ktoré sa vyznačuje minulým nedokonavým časom zakončeným na -áhi a inými zvláštnosťami;
3. *západoslovenský dialekt* – spoznáme ho podľa (palatálnych) hlások, ktoré sa napríklad vyslovujú tvrdo, ďalej zmeny hlások „s“ na „h“. Okrem toho má toto nárečie veľa špecifických slov, ktoré sa veľmi odlišujú napríklad od slov východoslovenského dialektu.

Osobitným dialektom je:

1. *olašský alebo vlašský dialekt.*

Hovorí ním približne 5 – 10 % Rómov na Slovensku. Vo svojom fonde má veľa rumunských slov, a preto často väčšine slov tohto dialektu Rumungri nerozumejú;

2. *nárečia Rómov z juhu Slovenska – ungrikská Roma.*

Dialekt s veľkým prílevom maďarských slov, ktorými Rómovia nahrádzajú slová vyjadrujúce moderné pojmy, technické i abstraktné výrazy. (**Súhrnná správa o Rómoch, 2002, s. 118-119**)

Zrozumiteľnosť rôznych rómskych dialektov

Zrozumiteľnosť je jednak funkcia jazykov (dialektov), t. j. miery odlišnosti medzi nimi, ale, a to hlavne, funkcia hovorcov, ich ochoty a schopnosti sa dorozumieť. Tá závisí do značnej miery na frekvencii vzájomných kontaktov medzi hovorcami odlišných dialektov.

Komunikačná potencia rómčiny

Keby rómčina nemala komunikačnú potenciu, to znamená, keby nemohla úspešne slúžiť Rómom k vzájomnej komunikácii, nebola by sa uchovala dodnes - a to i napriek priebežným asimilačným tlakom, niekedy miernejším, niekedy doslova brutálnymi (za Márie Terézie mal každý byť, kto hovoril cigánsky, potrestaný dvadsiatimi štyrmi ranami palicou).

Jazyk slúžil hovorcovi, ich etnická pospolitosť bola sociálne málo diferencovaná. Tradičná profesia tzv. „slovenských Rómov“ bola hudba, kováčstvo, košíkárstvo, priekupníctvo, výroba váľkov, atď. Terminológia z oblastí vedy, politiky, administratívy, športu a iných sfér relevantných pre majoritnú spoločnosť bola irelevantná pre komunikáciu medzi Rómami. Preto sa zatiaľ nevytvorili výrazy spadajúce do týchto oblastí. To ale neznamená, že sa vytvoriť nemôžu. Rómčina ako každý jazyk na svete má svoj vlastný onomaziologický (pomenovaniatvorný) systém, pomocou ktorého môže uspokojivo z rôznych a rozmanitých prostriedkov vytvárať neologizmy.

Každý jazyk na svete sa rozvíja podľa toho, akými sociopolitickými, kultúrnymi a historickými etapami, zvratmi, štádiami prechádzajú jeho hovorcovia. Čeština na začiatku devätnásteho storočia sa zdala byť jazykom skoro neschopnou „modernej“ komunikácie. Ako vyplýva z etymologického slovníka češtiny, za obrovské množstvo zdanlivo „prirodzených“ českých slov vďaka Česi Jungmannovi, Tyršovi, Riegrovi atď.

Rómčina je schopná vývoja ako každý jazyk - čo sa mimochodom preukazuje napríklad v materiáloch vydávaných IRU a ďalšími medzinárodnými rómskymi organizáciami a čo je vidieť i pri čítaní rómskej literatúry, rómskej tlače.

Zovšeobecnenie a fixácia neologizmov - a ďalších rozvojových jazykových fenoménov – nie je otázka jazyková, ale spoločenská a politická. Ide o to, akú komunikačnú platformu spoločnosť príslušnému jazyku poskytne, aké komunikačné kanály ustanoví, aby sa rozvojové formy jazyka dostávali k čo najväčšiemu počtu hovoriacich.

Vypracovanosť jazyka

Vypracovanosť jazyka, to znamená realizáciu jeho komunikačných potencií, súvisiacich s možnosťou, aby sa jazyk uplatnil v najrôznejších spoločenských funkciách. V tomto zmysle je dôležitá literatúra. Rómske dialekty, ktoré sa mohli literárne rozvíjať, mali väčšiu šancu sa obohacovať. V SR a ČR tomu do roku 1989 bránila oficiálna asimilačná politika. Od roku 1990 do súčasnej doby vyšiel celý rad kníh, novinových článkov i prekladov do rómčiny. Slovník rómčiny sa tým nesmierne obohatil. Zatiaľ bohužiaľ viazne komunikácia medzi vydanou publikáciou a čitateľom. Je málo sprostredkovateľov, ktorí by s literatúrou dokázali pracovať a sprostredkovať ju - a teda i jej jazykový potenciál - Rómom rôznych vekových a vzdelanostných kategórií. Riešenie tejto úlohy čaká programované experimentálne rómske školstvo.

Štandardizácia jazyka

„Rómčina v SR a ČR doteraz nie je štandardizovaná, presnejšie, nie sú štandardizované tri hlavné dialekty, ktorými Rómovia v SR a ČR hovoria:

- slovenský,
- maďarský,
- olašský “ (Cangár, 2003, s. 107)

„V 90. rokoch sa na Slovensku čoraz častejšie dostáva do popredia potreba kodifikácie rómskeho jazyka. V skutočnosti ide o proces štandardizácie, nakoľko kodifikovať možno iba pravopis, a to len dovtedy, pokiaľ si vývoj nevynúti ďalšie zmeny. V masovokomunikačných prostriedkoch neustále rezonujú tvrdenia o kodifikácii rómčiny z roku 1971. Ide však o nepresnú interpretáciu faktu: v tom čase Zväz Cigánov – Rómov prijal len isté normy rómskeho pravopisu, doteraz používané v Čechách a na Slovensku. V súvislosti s rómskym jazykom sa otvára celá séria otázok: sú dialekty rómčiny, ktorými sa dnes vo svete komunikuje, skutočne iba dialektami jedného jazyka alebo ide o rodinu príbuzných jazykov? Ktorý z týchto jazykov alebo dialektov rómčiny je všeobecne najzrozumiteľnejší? Ktorý z nich možno považovať za reprezentatívny? Ktorý z nich zvoliť za rokovací jazyk na dôležitých medzinárodných konferenciách? Do ktorého jazyka je potrebné prekladať dôležité medzinárodné dokumenty?

Konkrétnu podobu dostala myšlienka spoločného rómskeho jazyka na prvom medzinárodnom rómskom kongrese v Londýne v roku 1971. Na ňom sa delegáti zhodli na zásade, že žiadny dialekt rómčiny nie je lepší než iný, a treba vytvoriť taký spoločný jazyk, ktorý by slúžil komunikácii na medzinárodnej úrovni a bol jazykom medzinárodných dokumentov a publikácií. Fínsky lingvista Vania de Gila – Kochanowski prišiel na 2. svetovom rómskom kongrese v Ženeve v roku 1971 s návrhom nahradzovať v jednotlivých dialeктоch rómčiny „bežné slová z kontaktných jazykov slovami zo

sanskrtu, ktoré sú obsiahnuté v slovnej zásobe hindčiny“ a slová patriace do „modernej slovnej zásoby a odbornej terminológie slovami medzinárodnými, čiže slovami príbuznými románskym jazykom a angličtine“. (Súhrnná správa o Rómoch, 2002, s. 119)

Charakteristika rómskeho jazyka

Rómčina však, ako sme si už povedali, ani zďaleka nie je jednotným jazykom. Následkom územných presunov jednotlivých skupín Rómov vzniklo niekoľko hlavných dialektov rómskeho jazyka. Slovnú zásobu všetkých rómskych dialektov tvoria, podobne ako u ostatných jazykov, slová pôvodné, prevzaté a novovytvorené.

Slovnú zásobu rómskeho jazyka tvoria

- **staré slová indického pôvodu a staré tzv. výpožičky** – z iránskych jazykov, arménčiny a aj gréčtiny – sú spoločné pre všetky rómske dialekty. Staré slová indického pôvodu a slová dávno prevzaté zo zemí, ktorými prechádzali všetky skupiny Rómov na ceste z Indie do Európy. Táto časť slovnej zásoby je veľmi jednotná a v súčasnom jazyku stále pretrváva a objavuje sa vo všetkých rómskych dialektoch.
- **prevzaté slová z kontaktných jazykov** – zo srbštiny, chorvátčiny, rumunčiny, maďarčiny, slovenčiny, ukrajinčiny, poľštiny, nemčiny (spíšského dialektu). **Slová prevzaté** získavali skupiny Rómov rozptýlené po Európe, z jazykov národov, s ktorými sa na svojich cestách stretávali. U slovenských Rómov sú to najmä výrazy prebraté zo srbčiny, chorvátčiny, rumunčiny, maďarčiny, slovenčiny, ukrajinčiny, poľštiny, nemčiny (švábsko-spišského dialektu). Slová začlenené do rómčiny touto cestou označujú a pomenúvajú to, čo Rómovia dovtedy nepoznali. Táto slovná zásoba je nestála a často nahradzovaná slovami nového kontaktného jazyka, v prípade slovenských Rómov, žijúcich v Čechách z češtiny.
- **neologizmy** vytvorené vlastným pomenovaniatvorným systémom (na základe existujúcich lexémov a morfémy)

- najnovšie slová v rómčine, ktoré používa každý živý jazyk, sú cudzie slová pochádzajúce z prostredia, v ktorom Rómovia žijú. Rómovia sa však snažia vytvárať si pre ne svoje vlastné pomenovania.

Dialekty rómčiny vo svete:

„Podľa najnovších lingvistických poznatkov (na základe izoglotických porovnaní) sa rómske dialekty, ktorými sa **na svete** hovorí, delia do 14 skupín:

1. britská,
2. fínska,
3. škandinávská,
4. sintská,
5. severovýchodná,
6. iberská,
7. apeninská,
8. severocentrálna,

9. juhocentrálna,
10. chorvátska,
11. severobalkánska,
12. juhobalkánska,
13. severo- a juho- vlašská a
14. ukrajinská.

Dialekty rómčiny na Slovensku

Tri hlavné dialekty, ktorými sa hovorí **na Slovensku**, je možné zaradiť takto:

- tzv. „**slovenská rómčina**“ = tzv. „**as-dialekt**“ patrí do *severocentrálnej* skupiny,
- tzv. „**maďarská rómčina**“ = tzv. „**ahi-dialekt**“ patrí do *juhocentrálnej* skupiny,
- tzv. „**olašská rómčina**“ = **lovársky dialekt** patrí do *severovlašskej* skupiny.

„V rámci tzv. „slovenskej rómčiny“, t. j. severocentrálneho dialektu, ktorým sa hovorí prakticky na celom území Slovenska (od západu - s presahom na Moravu - až na východ - s presahom na Ukrajinu - a na sever - s presahom do Poľska) ale existuje rad podnářečí (subdialektov, lokálnych variet), ktoré je možné v rámci širokej normy rešpektovať.“ (Cangár, 2003, s. 104-105)

Aj na území Slovenska majú na rómsky jazyk veľký vplyv miestne slovenské dialekty, čo sa prejavuje v rozdieloch v hovorovom rómskom jazyku jednotlivých oblastí a teda každá z „rómčin“ je súbor podnářečných variantov. Ich formovanie bolo determinované spôsobom ekonomického a kultúrneho života. Veď je nám známe, že do roku 1945 žili slovenskí Rómovia na okrajoch slovenských dedín v izolovaných osadách a práve pravidelnými stykmi medzi Rómami – najmä pri zabezpečovaní obživy a pri sviatočných príležitostiach (svadba, krst, pohreb ...) - sa utvárali podnářečné varianty slovenskej rómčiny. Teda rómčina mala donedávna len hovorenú formu, slúžila ako komunikačný prostriedok výhradne v rámci rómskej komunity. Ku kodifikácii na Slovensku došlo v roku 1971, keď bola prijatá záväzná písomná forma slovenského dialektu rómčiny.

Na základe odlišného rómskeho dialektu možno Rómov na Slovensku, podľa **Turčinovej (1970)**, rozdeliť do štyroch podskupín: na slovenských, maďarských, nemeckých a olašských (vlašských). **Mann (1992)** uvádza tri podskupiny, bez nemeckých Rómov.

Učebnice v rómskom jazyku

V roku 1993 MŠ SR schválilo v pokusnom overovaní Rómsky šlabikár v rómskom a slovenskom jazyku pre nultý ročník a Čítanku v rómsko-slovenskom jazyku. S platnosťou od 1. 9.1993 boli schválené učebné plány pre základné školy s vyučovaním rómskeho jazyka.

V roku 1995 bola schválená a vydaná učebnica Amari abeceda – naša abeceda v rómskom a slovenskom jazyku pre 3. a 4. ročník ZŠ. V tom istom roku MŠ SR schválilo Vybrané kapitoly z dejín Rómov ako doplnkové učebné texty k vyučovaniu dejepisu v 5. až 8. ročníku ZŠ. Tieto učebnice však nemajú vo vyučovacom procese uplatnenie, pretože učitelia nepoznajú základy rómskeho jazyka a taktiež deti (najmä z východoslovenského regiónu) nerozumejú jazyku – západoslovenskému rómskemu dialektu, v ktorom sú tieto učebnice písané. Veľkým nedostatkom týchto učebníc bola skutočnosť, že boli vydané bez metodických príručiek alebo podobného usmerňovacieho materiálu.

V roku 2002 s experimentálnym overovaním učebníc – šlabikárov pre deti prvých ročníkov základných škôl prichádza aj Fórum Inštitút (Romani ABC). Ide o šlabikár s pracovnými listami. Tieto učebnice sú písané na oveľa zrozumiteľnejšej úrovni a učiteľ preto má možnosť ich aj prakticky veľmi adresne využiť. Pokiaľ máme posledné informácie od učiteľov tých škôl, kde sa tieto učebnice využívajú, vyzerá to tak, že snaha autorov ponúknuť skutočne praktickú vyučovaciu pomôcku nebola zbytočná.

Na pomoc všetkým tým, ktorí sa chcú naučiť po rómsky prichádza učebnica severocentrálneho dialektu, čiže východoslovenského dialektu s názvom Romaňi čhib, čiže Rómsky jazyk od skúsenej lingvistky H. Šebkovej. Po veľmi úspešných publikáciách akými bol bezpochyby Česko - rómsky a rómsko-český slovník, možno považovať toto dielo za jedno z doteraz najlepšie spracovaných.

3. 2 Rómska literatúra

Rómska literatúra na Slovensku je osobitá aj tým, že pod tento pojem sa v súčasnosti zahŕňa aj literatúra písaná Rómami, ktorá nemusí byť vždy na rómsku tému, ale aj literatúra písaná Nerómami (na rómsku tému). Rovnako za špecifikum a výnimočnosť rómskych spisovateľov možno pokladať aj ich schopnosť, respektíve úsilie vyjadrovať sa vo viacerých druhoch a žánroch súčasne. Na rozvoj rómskej literatúry nepriaznivo pôsobí nesystematickosť a nekoordinovanosť jej vydávania. Nie je žiadne rómske vydavateľstvo, ktoré by spolupracovalo so všetkými žijúcimi i potenciálnymi autormi na Slovensku. Serióznu vydavateľskú činnosť nahrádzajú rozličné záujmové združenia, ktoré knihy vydávajú v nízkom náklade a distribuujú ich netradičným spôsobom (priateľom, priaznivcom) respektíve ich využívajú pre vlastné potreby, a tak sa väčšinou nedostanú ďalej z archívu vydavateľa. Neprítomnosť rómskych kníh na knižnom trhu vzbudzuje dojem, akoby literatúra rómskych autorov (alebo literatúra na tému Rómovia) neexistovala a nie je reflektovaná ani v literárnych kruhoch. Zostáva tak naďalej neznámou a okrajovou. **(Súhrnná správa o Rómoch, 2002, s. 159)**

Vzhľadom na našich konečných prijímateľov (žiaci strednej školy) sme sa rozhodli zamerať na literatúru pre deti a mládež. Pod pojmom *literatúra pre deti a mládež* rozumieme tu oblasť literárnej tvorby, ktorá zodpovedá recepcii vekovo vymedzenému a diferencovanému okruhu príjemcov detí a mládeže

Rómska literatúra pre deti a mládež tvorí samostatnú, zvláštnu skupinu. Jej špecifickým problémom je jej presné vymedzenie, čo je a čo nie je rómska literatúra pre deti a mládež. Rómska literatúra funguje vždy v kontexte inej národnej literatúry.

B. Vargová-Habovčíková (1998) delí rómsku literatúru na:

- rómsku písanú rómskym subjektom a
- literatúru s rómskou tematikou t. j. literatúru písanú nerómskym autorom

Rozprávky majú v literatúre tradičné miesto. V súčasnosti existuje možnosť využívať zbierky rozprávok E. Lackovej, D. Bangu, M. Hübschmanovej a ďalších. Rozprávky resp. paramisa delíme nasledovne:

- bare paramisa (dlhé rozprávky)
- charne paramisa (krátke rozprávky)
- pherasuňi paramisa (žartovné, humorné rozprávky)
- džungale paramisa (dekamerovné historky)

Elena Lacková (22. 3. 1921 - 1. 1. 2003) je najvýznamnejšou rómskou spisovateľkou na Slovensku. Je zakladateľkou prvého amatérskeho rómskeho divadla na Slovensku, zakladateľkou rómskej pôvodnej drámy i rómskej literatúry písanej pôvodne v rómskom jazyku. Je prvou Rómkou, nositeľkou štátneho vyznamenania (Rad Ľudovíta Štúra III. triedy), ako aj historicky po prvý raz na Slovensku udelenej medaily pri príležitosti Pamätného dňa obetí rasového násillia a holokaustu (2001).

S traumou prežitej vojny sa E. Lacková vyrovnávala napísaním a následným naštudovaním hry *Horiaci cigánsky tábor*: s miestnymi rómskymi ochotníkmi uviedli v rokoch 1947–1949 spolu 106 predstavení na východnom Slovensku, ale aj v českom pohraničí (opätovne bola táto hra uvedená v Prešove v roku 1956).

V roku 1992 vydala E. Lacková *Rómske rozprávky/Romane paramisa* (Východoslovenské vydavateľstvo Košice). V roku 1998 napísala rozhlasovú hru zo života rómskych kotlárov *Žužika*, ktorá bola naštudovaná a odvysielaná Českým rozhlasom Praha (v roku 1999 ocenená na festivale rozhlasovej hry Prix Bohemia v Plzni). Druhá kniha rozprávok *Rómské pohádky/Romane paramisa* vyšla v roku 1999 (Vyd. Radix Praha). Svoje poviedky uverejňovalo rómske periodikum *Romano nevo řil* (Rómsky nový list). Významnou publikáciou je autobiografia *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* (Triáda Praha 1997), ktorú vydavateľsky pripravila a do češtiny preložila Milena Hübschmannová. Je to výpoveď človeka, ktorý poznal veľa utrpenia, biedy a ľudskej zloby, ktorý však nestratil životný optimizmus, ktorý svoj život zasvätil pomoci príslušníkom vlastného etnika a úsiliu o lepšie spolunažívanie rómskeho a nerómskeho obyvateľstva.

Z jej diel nemožno nespomenúť ojedinelú a výnimočnú publikáciu, nielen v literárnom kontexte na Slovensku, ale i vo svete „Mŕtvi sa nevracajú / O múle na aven pále“. Nie je len súhrnom prozaickej tvorby Eleny Lackovej na tému holokaustu Rómov na Slovensku, ale je aj dosiaľ jediným umeleckým stvárnením tejto témy priamo rómskou spisovateľkou.

Medzi významných rómskych spisovateľov na Slovensku, píšucich nielen poéziu, ale aj rozprávky pre deti patria **Dezider Banga**, **József Ravasz** a ďalší.

Dezider Banga (*1939)

Cigáni majú dušu

Cigáni majú dušu

ako kúzelnický klobúk.

Môžeš si z neho vytiahnuť

sponu do vlasov,

biele tkaničky čistého snehu.

Plno sladkých koláčikov lúk

v prútenom košíku kraja.

Cigáni majú dušu
ako kúzelnícky klobúk.
Môžeš v ňom nájsť
stromy v zimnom slnovrate,
mesiac, čo sa kúpe v zlate.

Cigáni majú dušu
ako kúzelnícky klobúk.
Môžeš z neho vytiahnuť
jablká a oblátky rána,
bieleho koníka,
čo prekračuje
vodopád tmy
a na číročírejšej ceste
ľuďom necháva podkovy
pre šťastie.

Slniečny vánok, 1999

Nemožno v tejto kapitole opomenúť, dnes už zosnulú, poprednú **romistku doc. Dr. Milenu Hübschmannovú, CSc.** Narodila sa 10. 7. 1933 a zahynula tragicky 8. septembra 2005 pri automobilovej nehode v Južnej Afrike.

Doc. Milena Hübschmannová začala objavovať bohatstvo podceňovanej rómskej kultúry už v päťdesiatych rokoch, v dobe, kedy sama študovala indické jazyky. Štúdium rómskej kultúry a jazyka sa stali jej celoživotným poslaním. Začala chodiť do rómskych rodín a zbierala a dokumentovala rómske rozprávky, príslovia, hádanky, piesne, poviedky a dobové svedectvá. V čase asimilačnej politiky komunistického štátu svojím dielom prispela k posilneniu dôvery Rómov vo vlastnú kultúru a jazyk. Nesústredovala sa len na rómčinu, ale i na kultúrne, etnické a sociálne problémy Rómov. Vďaka nej začali v Čechách vznikať prvé rómske literárne diela v rómčine i češtine, svojich rómskych priateľov povzbudzovala k písomnej básnickej i prozaickej tvorbe. Stála pri zrode Zväzu Cigánov-Rómov, na ktorého pôde vznikli i pravidlá slovenskej rómčiny.

Inštitucionálnej podpory a spoločenského uznania sa dočkala až po roku 1989, kedy získala docentúru na Karlovej univerzite a v rámci Indologického ústavu FF UK v roku 1991 založila a do svojej smrti viedla svetovo ojedinelý univerzitný odbor - romistika. Lásku k odboru prenášala doc. Hübschmannová s veľkým nábojom aj na ostatných. Všetko robila so zápalom a maximálnym nasadením. Svojim študentom, ktorých milovala sa naplno venovala a jazdila s nimi i do terénu rómskych osád. Bola veľmi spontánna, srdečná a bezprostredná. Sršala z nej milota, radosť zo života. Mala všestranné záujmy a bola veľmi vzdelaná. Za svoju odbornú činnosť bola menovaná docentkou odboru Dejiny a kultúra zemí Ázie a Afriky. Bola nositeľkou Ceny Františka Kriegla za statočnosť a dlhodobú službu rómskej kultúre a vzájomnému porozumeniu medzi Rómami a ostatnou českou

populáciou. Pri príležitosti 84. výročia založenia štátu jej prezident Havel udelil Medailu za zásluhy. Dostala i množstvo ocenení najrôznejších domácich i zahraničných inštitúcií.

Doc. Hübschmannová založila romistický časopis *Romano džaniben*, ktorý vychádza dodnes. Bola spoluautorkou rómsko-českého a česko-rómskeho slovníka. Uverejnila množstvo vedeckých statí a kolektívnych monografií a zborníkov, a tiež vyše päťdesiat pôvodných časopiseckých štúdií v domácich i zahraničných periodikách.

Hovoriac o Nerómochoch, venujúcich sa vo svojej tvorbe rómskej problematike, spomenieme za všetkých Danielu Hivešovou-Šilanovú, šéfredaktorku rómskeho periodika „*Romano nevo l'il*“.

Daniela Hivešová-Šilanová (*1952)

Romano ňilaj/Cigánske leto

Cigánske leto je kyslé.

Má chuť drobných nezrelých marhúľ,

sliviek odtrhnutých v júni.

Cigánske leto je skoré

zelené jablko

ukradnuté zo záhrady vo vilovej štvrti.

Nedozreté, nahryznuté a zahodené.

Je bezstarostné.

Má jedny šaty.

Noc ich operie,

hviezdy sa skryjú do látky

a ráno

vybehne Cigánka znova slnečná.

Cigánske leto, 1989

3. 3 Dramatická tvorba

Divadlo Romathan

Prvé rómske profesionálne divadlo Romathan zriadilo Ministerstvo kultúry SR v roku 1992 v Košiciach. Zriadeniu divadla predchádzala iniciatíva rómskych a nerómskych intelektuálov s cieľom podnietiť vznik profesionálneho rómskeho divadla a prednesenie návrhu na jeho zriadenia poslankyňou Slovenskej národnej rady A. Koptovou. Prvou premiérou Divadla bola inscenácia Daniely Hivešovej-Šilanovej *Than perdal o Roma / Miesto pre Rómov* (1992).

Založenie divadla Romathan bolo zhmotnením predstavy Rómov na Slovensku o vlastnej sebarealizácii v umení a kultúre po roku 1989 a uskutočnením ich predstáv (a potrieb) v procese transformujúcej sa kultúrnej politiky bývalého socialistického štátu do systému trhovej ekonomiky a do systému grantovej podpory kultúry a umenia. Vývojové tendencie, vznik a pôsobenie štátom podporovaných rómskych inštitúcií, podiel rómskych mimovládnych organizácií na zachovaní,

záchrane a rozvoji autentickej rómskej kultúry a umenia. Rómske umenie a kultúra ako základ sebapoznania a nachádzania (upevňovania) národnej identity Rómov, ich ľudskej hrdosti a sebavedomia, ale aj ako rómska „pozvánka“ majoritnej spoločnosti na cestu vzájomného spoznávania sa a odstraňovania mýtov a stereotypov vnímania Rómov majoritou. Situáciu v divadle, ktorá je priamo závislá od jeho financovania, dokresľuje počet pracovníkov. V období vzniku divadla pôsobilo v ňom viac ako 100 pracovníkov, v roku 2002 to už bolo len 37 umeleckých pracovníkov a 4 pracovníci techniky a administratívy.

3.4 Rómsky folklór – hudobný, piesňový, slovesný, výtvarníctvo, remeslá

Každé vyhranené etnikum, aj rómske, predstavuje určité kultúrne spoločenstvo, ktoré je odlišné od kultúry majoritnej, väčšinovej časti spoločnosti. V tomto smere vystupuje do popredia etnická funkcia kultúry ako súhrn etnodiferencujúcich a etnointegrujúcich vlastností, v našom prípade špecifickej rómskej literatúry.

Predchádzajúca spoločenská izolácia Rómov mala vplyv na vyhranenie špecifických funkcií folklóru, ktorý v podstate zastupuje i ďalšie formy spoločenskej komunikácie, o ktoré boli Rómovia ochudobňovaní. Do deväťdesiatych rokov, okrem vzácných výnimiek, nemali inú možnosť spoločenského a kultúrneho života okrem spoločného spevu, rozprávania, tanca a hudby. S tým súvisí aj zvláštne postavenie rómskej piesne, jej textu, ale aj rozprávok, ktoré si dodnes rozprávajú prevažne dospelí.

Rómsky folklór môžeme členiť na hudobný, piesňový, tanečný a slovesný, ktorý je jedným z dôležitých prejavov vlastnej etnickej identity Rómov. A práve hudba je historicky najväčšou doménou rómskej kultúry. Pre majoritu je práve rómska hudba – interpretačné umenie rómskych hudobníkov – neraz synonymom pre celé rómske umenie. Tak ako na ruských šľachtických dvoroch bolo bežné (a prestížne) disponovať vlastnou skupinou rómskych hudobníkov (spevákov a tanečníkov), na slovenských dedinách si nemožno predstaviť ľudový obradový život bez rómskej kapely. Rovnako ako mestský život vinárni a barov bez rómskej cimbalovej muziky, ani kaviareň bez malého komorného orchestra alebo aspoň trojice rómskych hudobníkov.

3.4.1 Hudobný rómsky folklór

Hudba bola vždy úzko spätá so životom Rómov a predstavuje jeden z dôležitých prvkov ich identity. Patrila spolu s kováčstvom, košíkárstvom a kovotepectvom k odboru, pre ktoré si ich vážili nielen Rómovia samotní, ale tiež Nerómovia. V Uhorsku bolo často apelatívum *cigán* iným označením pre hudobníka. Svedčia o tom i tradované príslovia: „*Rom sas the ela lavutaris, so ča dživla pr'oda svetos*“ (Róm bol a bude hudobník, pokiaľ žije na tomto svete), „*Rom ul'il'a vonoha andro vast*“ (Róm sa narodil so sláčikom v ruke) a ďalšie.

Hoci v období socializmu platil na Slovensku interný zákon ministerstva kultúry, podľa ktorého sa „nemali zakladať rómske súbory“ (Mann, 1992, s. 7), a platilo to aj o rómskych ľudových a iných

hudobných zoskupeniach, rómske ľudové hudby na dedinách (ani pri miestnych folklórnych súboroch) neprestali pôsobiť nikdy. Nemali sa však prezentovať ako rómske hudobné zoskupenia na oficiálnych podujatiach. To si možno uvedomiť pri spätnom premietnutí zoskupenia folklórnych telies pôsobiacich na Slovensku do roku 1989 (Železiar, Gymnik, Šarišan a mnohé ďalšie). **(Súhrnná správa o Rómoch, 2002, s. 161)** A predsa aj v nich vynikali práve rómski hudobníci. Typické zahĺásenia konferansu „hrá Slovenský ľudový orchester pod vedením Rinalda Oláha“ alebo „pod vedením Jána Berkyho-Mrenicu“, či v rozhlasovom programe „orchester ľudových nástrojov vedie Eugen Farkaš“, sú historickou skutočnosťou.

Uznanie rómskej národnosti a právo na prezentáciu a formovanie vlastnej kultúry priniesli mnohé zmeny aj do rómskeho hudobného života. Z praktického hľadiska znamenali návrat rómskych hudobníkov do kaviarní, hotelov, vinární a barov nielen doma, ale aj na západ od Slovenska. Znamenali tiež návrat iniciatívy rómskych kultúrnych zväzov a združení smerujúce od služby cudzej hudobnej kultúre k službe a pozdvihovaniu identickej. Bol to krok k prezentácii umeleckých osobností z vlastných radov ako rómskych osobností. Deje sa tak súbežne z vládnej úrovne i z úrovne rómskych organizátorov kultúrnych aktivít Rómov. Štát a vláda oceňujú ako prvých spomedzi rómskych osobností práve hudobníkov: Jána Berkyho-Mrenicu a Rinalda Oláha. Dokonca ešte pred nimi získava v roku 1997 od vlády SR ocenenie Reprezentant Slovenska – Talent roka dieťa, vtedy 13-ročný mimoriadny študent bratislavského Konzervatória, huslista Július Patkoló (Šaľa).

Legendy rómskej hudby

V nasledujúcej časti uvedieme stručnú charakteristiku niektorých hudobných osobností:

Cinka Panna (1711- 1772)

Husľová virtuózka, primáška preslávenej kapely. Narodila sa na území dnešného Slovenska v obci Gemer pri Rožňave. Pochádza z rodu významných rómskych primášov, jej otcovi a bratom pripisujeme autorstvo piesní Rákocziho žalm, Rákocziho duma atď. Mnoho literátov a hudobníkov, najmä maďarských, Pannu Cinku stvárnilo vo svojich dielach ako hlavnú hrdinku (Mór Jókai, Zoltán Kodály, Endre Dosza atd.).

Ako 9-ročná očarila hrou na husliach. Vtedajší pán obce ju poslal k najlepšiemu huslistovi do Ružomberka s cieľom vypestovať jej nadanie. Netrvalo dlho kým dievča predčilo všetkých svojich učiteľov. Za krátky čas sa stala známou a slávnou, vznešené panstvá ju pozývali na svoje panstvá. Ako 14-ročnú ju vydali za známeho hráča na basu a spolu vytvorili skupinu, vzbudzujúcu obdiv a uznanie. Neskôr hrávala s mužom, štyrmi najstaršími synmi a dcérou. **(Cangár, 2003, s. 160)**

Preslávená mužským oblečením a s fajkou v ústach, nie krásou, ale svojím osobným čarom, najmä však virtuóznou hrou na husliach a niektorými hudobnými teoretikmi považovaná za spoluprotkyňu skladieb na počúvanie, tzv. hallgató. **(Mann, 1992, s. 118)**

János Bihári (1764-1827)

„Najväčší huslista Maďarska prvej polovice 19. storočia...“, napísal o Bihárim jeho životopisec Ervin Major. Biháriho husľové umenie okúzľilo i skladateľa Franza Liszta, ktorý na jeho adresu

povedal: „Tóny, vylúdené jeho kúzelnými husľami, dopadajú na náš rozčarovaný sluch ako slzy.“ Bihári hrával so svojou kapelou v Budapešti i vo Viedni na cisárskych hostinách, oslavách, pri štátnych oslavách a korunováciách. O jeho živote sa možno dočítať v knižke Balinta Sarosiho „Zigeunermusic“ vydané v Budapešti v roku 1971. „Vyslúžil si prezývku ‘uhorský Orfeus’.“ (**Cangár, 2003, s. 158**)

František Šarkozy (1820 - 1897)

Bol známy nielen ako primáš a hudobný skladateľ, ale bol vymenovaný aj hlavným vojenským kapelníkom všetkých cisárskych hudobníkov v Uhorsku.

Papusza (1987)

Veľmi známou rómskou speváčkou a poetkou bola Papusza, ktorá svoj život prežila v Poľsku, kde v roku 1987 zomrela. Skutočným menom sa volala Bronislawa Wajs, ale poznali ju pod prezývkou Papusza: „Bábika“. Skladala dlhé balady, ktoré spontánnym spôsobom prednášala. Boli to výpovede o chudobe, nenaplnenej láske, túžbe po stratenej slobode, o strate domova a o putovaní.

Jožko Piťo (1800 - 1896)

Legendárny primáš Jožko Piťo patril k výrazným hudobným osobnostiam Slovenska 19. storočia. Účinkoval napríklad na oslavách Matice slovenskej v Martine, hrával ľudové i národné piesne. Bol i zberateľom ľudových piesní a hoci nepoznal noty, mal vynikajúcu hudobnú pamäť. Obdiv a uznanie mu vo svojich dielach vyjadrili Sládkovič, Vajanský, Kukučín a ďalší. (**Mann, 1992, s. 130**)

Jean Baptiste Reinhard „Django“

Francúzsky Róm - Manuš žijúci v Nemecku je považovaný za zakladateľa rómskeho jazzu a jedného z najväčších jazzových gitaristov 20. storočia. V mladosti s rodičmi v maringotke precestoval Belgicko, Taliansko, Alžírsko, Francúzsko a na gitare sa naučil hrať sám. Noty nepoznal a podpisovať sa naučil, až keď musel dávať autogramy a podpisovať zmluvy. Napriek tomu, že si ako osemnásťročný pri požiari maringotky poranil ruku a nemohol hýbať 2 prstami ľavej ruky, virtuózne zvládol hru na gitare svojou vlastnou technikou. S kvintetom koncertoval v Holandsku, Belgicku, Španielsku, Škandinávii i v Anglicku. (www.romové.cz).

Rómska hudba v súčasnosti

Okrem známych **orchestrov Violin orchester, Diabolské husle či Grand Slovakia** a ich vedúcich primášov **Jána Berkyho-Mrenicu (dnes už aj jeho syna), Eugena Botoša a Eugena Vizváryho**, ktoré pôsobia profesionálne, pôsobí na Slovensku od roku 1992 najmä jeden **rómsky profesionálny orchester ako súčasť Divadla Romathan**. V rómskom hudobnom umení je špecifickým príkladom dosiaľ neznámeho pôsobenia uceleného rómskeho kolektívu – ako orchester hudobno-dramatického divadla totiž niekedy musí spĺňať sprievodnú zložku divadelného žánru. V tejto súvislosti koncipovali zakladatelia divadla perspektívnu dramaturgickú líniu orchestra aj ako samostatného telesa. Okrem divadelných premiér sa teda Divadlo Romathan prezentuje aj samostatnými premiérami svojho orchestra. Na **Strednej umeleckej škole v Košiciach** (riaditeľ Gejza Adam) pôsobí **školský orchester**, ktorý nie je len cvičnou učebňou kolektívnej spolupráce

inštrumentalistov, ale aj významným výchovno-pedagogickým vzorom pre rómsku mládež (a ich rodičov a pedagógov).

Špecifickým javom na Slovensku je pôsobenie niekoľkých – najmä detských – speváckych zborov zameraných na duchovnú a náboženskú pieseň. Prvým a najznámejším (pôsobí od roku 1993 dodnes) je súbor z **Bardejova Devleskere čhave – Božie deti**, ktorý pracuje pod vedením rehoľnej sestry Atanázie (Mária Holubová).

Nové, moderné piesne (neve gíl'a) vznikali v priebehu posledných dvadsiatich rokov. Jedná sa buď o nové texty na pôvodné melódie, nové melódie na tradičné texty alebo celkom nové piesne. V tejto skupine, obzvlášť mladých súborov a kapiel, možno pozorovať hudobné vplyvy anglo - americkej kultúry. Do novej hudobnej produkcie sa tak dostávajú prvky jazzu, bluesu, soulu, rocku, popu a tiež hip-hopu. Nový hudobný štýl je mnohokrát nazývaný ako rom-pop. Jedným z hlavných znakov je značné využitie zborovej zložky, prevažne v trojhlasoch, a harmonizovanie na pôdoryse jazzových akordov. Dominantnými hudobnými nástrojmi uplatňujúcimi sa v novej piesňovej tvorbe je gitara - akustická, poloakustická alebo elektrická – a klávesy - syntetizátor. Súčasných interpretov rómskej hudby reprezentuje najmä rodinná skupina **Kmet'oband**, v Čechách na rómsku tradičnú hudbu nadviazali **Věra Bílá so skupinou Kale**, **Ida Kellarová a Romano rat**, **skupina Točkolotoč, či Bengas**. Práve vďaka týmto autorom vznikol nový typ rómskej piesne s novými melodickými, harmonickými, rytmickými, ale i zvukovými kvalitami.

3. 4.2 Rómska pieseň

Po stránke obsahovej je ľudová pieseň tradičná i novovznikajúca svojbytnou i ojedinelou ukážkou kultúry a tvorby. Texty rómskych piesní možno z odborného hľadiska považovať za ľudovú poéziu, v ktorej sa odráža bolesť i radosť, vnútorný svet Rómov. Je to poézia, ktorá sa dá v určitom smere prirovnať k indickej poézii alebo k spevom starej Číny. Je pre ňu príznačná poetická skratka. Najpoetickejšie texty majú rómske milostné piesne, žalostné a sociálne zafarbené piesne, a to tak tradičné, ako aj v poslednom čase vznikajúce.

V rámci rómskej hudby možno na území SR (ale tiež Česka) rozlíšiť niekoľko rôznych svojských prejavov, príkladom je hudobný folklór usadlých slovenských Rómov a hudobný folklór olašských, teda kočovných Rómov. Prvý z nich vychádza z hudobných tradícií maďarských Rómov, čo je spôsobené dlhodobým spolužitím v jednom štáte. Olašská hudba je oproti tomu ovplyvnená rumunskou Transylvániou, kde táto časť rómskeho etnika dlhodobo prebývala, kočovala.

Usadlí Rómovia sú skupinou, ktorá bola vždy pomerne otvorená majoritnej spoločnosti a nebála sa vstrebať jej kultúrne špecifiká. Hudba pre nich bola zdrojom obživy a tiež istej spoločenskej prestíže. Počas posledných troch storočí história zaznamenala mnoho vynikajúcich rómskych huslistov – primášov, napr. Ladislava Rácza (1867-1943) zo slávnej muzikantskej rodiny Ráczových z Lučenca, slovenský Jožko Piňo (1800-1896) i Jožka Kubík z Moravy (1907-1978). Medzi tých najslávnejších radíme primášku Pannu Cinkovú z Gemera (1711-1772), ktorá sa stala vďaka svojej mimoriadnej osobnosti inšpiračným zdrojom mnohých štúdií, divadelných hier, básní a románov.

Olašskí Rómovia prišli na územie Čiech a Slovenska z vtedajšieho Valašského kráľovstva, dnešného Rumunska. Typický je pre nich nomádsky, teda kočovný spôsob života, ktorý však v roku 1958 zákon prísne zakázal a nasledovali snahy o násilné usadenie kočovných Rómov. Olašskí Rómovia boli voči majoritnej spoločnosti omnoho rezervovanejší a uzavretejší. Svoje tradície a svoj hudobný folklór si podstatne viac chránili, hudba pre nich nikdy nebola zdrojom obživy. Na rozdiel od Rómov usadlých, ktorí používajú ako sprievod svojich piesní hudobné nástroje, olašskí Rómovia žijúci na Slovensku využívajú len svoje telo. Hudobný prejav sprevádzajú lúskaním prstov, tieskaním, dupaním, hrdelnými zvukmi atď. Ich prejav pôsobí veľmi archaicky a prírodne. Usadlí, ale ani olašskí Rómovia nerozlišujú svoj piesňový folklór tematicky. V praxi to znamená, že nepoznajú piesne svadobné, uspávanky a i. Rómske piesne sú spravidla pomalé (*halgató*), určené na počúvanie alebo rýchle a rytmické, určené na tanec a zábavu (*čardáš*, *čapáš*).

3.4.3 Výtvarné umenie

Rozvoj výtvarného cítenia u Rómov sa dnes javí ako celkom nový fenomén. Je ním však skutočne len na prvý pohľad. Výtvarný prvok skrášľujúci prostredie i predmety dennej potreby mal v rómskej komunite svoje miesto od nepamäti. Výtvarný cit i schopnosť sa u Rómov prirodzene rozvíjali vďaka ich úzkemu spojeniu s prírodou, ktorá pre nich bola stálym zdrojom inšpirácie. Preberanie tradičných remesiel prispievalo k zvyšovaniu manuálnych zručností a naučilo Rómov pracovať s rozličnými prírodnými materiálmi a surovinami. Dedičnosť jednej profesie v rámci danej rodovej skupiny umožnila storočné vyzrievanie zručnosti v danom odbore, čím položila predpoklad ku zmene „obyčajného“ remeselného spracovania na spracovanie umelecké.

Rómske výtvarné umenie na Slovensku je najmä výtvarným umením talentovaných a osobitých amatérov – insitných tvorcov. Spomedzi rómskych výtvarníkov profesionálov je známy Alexander Bohó z Rimavskej Soboty, ktorý sa zaoberá najmä abstraktnou tvorbou svojiskými osobitými technikami. Spomedzi mladých talentov možno spomenúť Denisu Demeovú z Hnúšte, ktorá študuje výtvarné umenie v Nemecku, ale aj absolventa Vysokej školy výtvarných umení Pavla Pokorného z Popradu. Ildikó Pálová z Rimavskej Soboty študuje výtvarné umenie na Fakulte umenia a intermédií Technickej univerzity v Košiciach. Zatiaľ jediným nositeľom vyznamenania za výtvarnú tvorbu je spomedzi rómskych výtvarných umelcov na Slovensku najvýznamnejší rómsky insitný maliar Aladár Kurej, ktorého ocenilo Národné osvetové stredisko 12. októbra 2001 medailou D. G. Licharda za celoživotnú tvorbu in memoriam. Svoj talent nerozvinula predčasne zosnulá keramikárka Viola Petrášová (Modra), ktorá tragicky zomrela v roku 1995 vo veku 33 rokov.

V období do roku 1989 pôsobilo na Slovensku niekoľko výrazných rómskych výtvarných umelcov, ktorí sa združovali v kluboch výtvarných amatérskych umelcov pri osvetových strediskách a prezentovali svoje diela na výstavách spolu s nerómskymi amatérskymi výtvarníkmi. V Detve pôsobili v miestnom výtvarnom klube najmä maliari bratia Dušan a Ján Oláhovci, ich menovci Ján Oláh-Širo, Tibor Oláh, Ján Berky ml., ktorých diela zdobia aj expozíciu rómskeho výtvarného umenia v Múzeu rómskej kultúry v Brne. Z okruhu stredoslovenských rómskych výtvarníkov patrili už vtedy medzi

známych výtvarníkov Juraj Gergeľ zo Zvolena, rezbár Ján Bartoš z Banskej Bystrice a spomedzi mladších Ivan Berky-Dušík, talentovaný rezbár a vynikajúci portrétista, kresliar. V Martine pôsobil od roku 1980 v Štúdiu turčianskych neprofesionálnych výtvarníkov a na mnohých výstavách doma i v zahraničí vystavoval a zúčastňoval sa tvorivých výtvarných dielní rómsky rezbár a sochár Jaroslav Cicko z Hornej Štubne. Najznámejším výtvarným umelcom Gemera – Malohontu bol už zosnulý rezbár Dezider Fertö z Gemerskej Vsi, ktorý vystavoval už v roku 1988 v Slovenskom poľnohospodárskom múzeu v Nitre. Gejza Teleky z Rimavskej Soboty, Michal Bársony z Prievidze, Július Lakatoš zo Selíc a Aladár Kurej z Humenného boli vo svojich regiónoch už pred rokom 1989 známymi výtvarníkmi, hoci sa nezúčastňovali výtvarného spoločenského života amatérov.

Po roku 1989 nastáva v zaužívaných aktivitách osvetových a kultúrnych stredísk útlm a s ním prichádza aj obdobie straty tvorivej motivácie niektorých amatérskych výtvarníkov, čo súvisí najmä s finančnou náročnosťou ich umeleckých záujmov. Niektorí sa chytajú nových príležitostí a svoje diela začínajú predávať alebo ich vytvárajú priamo na objednávku, iní prestávajú tvoriť. Nielen Slovensko, ale aj zahraničie, lepšie povedané – najprv zahraničie, a potom Slovensko, očarili nevšedné invenčné práce **rómskych detských výtvarníkov v Jarovniciach**, ktoré vznikali pod vedením ich pedagóga Jána Sajka. Od roku 1993 zaznamenávajú úspechy na všetkých medzinárodných detských výtvarných súťažiach (Česká republika, Macedónsko, Maďarsko, Nemecko, Japonsko, Fínsko atď.). Vystavujú v USA, v Rakúsku, v Nemecku, pravidelne na domácej pôde v Sabinove a od roku 2001 predávali svoje obrazy na aukcii v projekte „Maľujeme pre vzdelanie“, organizovanom Nadáciou S.P.A.C.E.

Sú úspešnými ilustrátormi. V roku 1994 vydali svoj prvý farebný kalendár, v roku 1999 ilustrovali preklad švédskej rómskej spisovateľky Kataríny Taikon do češtiny *Katicí, ty to zvládneš*, v roku 2000 tú istú knihu v slovenskom preklade (za finančnej podpory Ministerstva školstva SR), knihu rozprávok rakúskych rómskych spisovateľov *Tusa ande akhoren khelos...*, knihu rozprávok Eleny Lackovej *Hrdzavá podkova* a mnohé ďalšie. (**Súhrnná správa o Rómoch, 2002, s. 160**)

3.4.4 Tradičné rómske remeslá

Rómovia si v Európe obstarávali obživu vykonávaním profesií, ktoré si so sebou priniesli z Indie. Tamajšie obyvateľstvo bolo rozdelené do kást, zvaných *džátí*. Rómovia patrili do kást, ktoré vykonávali profesie typu: kováčstvo, kotlárstvo, spracovanie koží, ošetrovanie koní, ale i obchod s nimi. Rómovia sa živili ako muzikanti, cvičitelia hadov a medveďov, hrnčiari, košíkari, metlári, tehlári, korytári, veštkyne budúcnosti, a pod. Oproti ostatným národom mali rómski obyvatelia teda značne odlišné spôsoby obživy a zamestnania, ktoré si neraz museli voľiť z nevyhnutnosti. Žili primitívnym spôsobom, nemali žiaden majetok. Keďže už v Indii mali dovolené len niektoré druhy prác, boli nútení zdokonaľovať sa v niektorých remeslách a odborných službách. Všeobecne platí, že všetky spomenuté profesie boli vykonávané príležitostne, dopyt po týchto službách bol nerovnomerný a trval len dovtedy, kým sa ich trh nepresýtil.

Rómske skupiny, podobne ako ich indickí predkovia sa venovali v rámci svojich rodových zoskupení už spomínaným rôznym remeslám. Mnohým remeslám sa naučili na svojich pútiach po

Európe od domorodého obyvateľstva, ktoré potom svojsky rozvíjali a zdokonaľovali. Rómovia a kočovníci často vykonávali a vykonávajú rozmanitú prácu, ktorú často menili. Jeden človek v tom istom období pracoval vo viacerých profesiách, ktoré časom striedal. Niektoré činnosti však mali tradície takmer všade.

Koncom 15. stor. sa začali niektorí usídľovať, najmä v mestách. Dobrí remeselníci spomedzi nich sa niekedy zžili s prostredím, boli chránení majoritným obyvateľstvom, ktoré potrebovalo ich služby. Zaujímavosťou je, že aj pomenovania jednotlivých skupín Rómov často vznikali na základe rozdielov, ktoré medzi nimi existovali, podľa krajín, kde žili, i podľa profesie – remesla, ktoré toto obyvateľstvo najčastejšie vykonávalo:

Kalderaši – kotlári (z rumunského slova „caldera“ = kotol)

Čurara – sitári (z rumunského „ciura“ = sitko)

Lovári – koniari (z maďarského „Ló“ = kôň)

Košničari – košíkari z Rumunska

Najvýznamnejším remeslom slovenských Rómov bolo kováčstvo. Rómski kováči pracovali archaickým spôsobom, ktorý si priniesli z Indie. Pri práci sedeli na zemi a ako surovinu používali starý materiál (použitú železo), ktoré bolo možné zohnať zadarmo. Koncom 19. storočia zaznamenalo Slovensko najväčšiu koncentráciu kováčov v Európe. Vyrábali najmä klince, reťaze, doplnky k vozom, motyky, rôzne kovania. Podkovy vyrábali len málo. Dnes sa kováčstvu venuje nevelká časť Rómov, zameriavajú sa predovšetkým na výrobu umeleckých predmetov - kovania, svietniky, mreže, a pod.

Rómovia v minulosti najčastejšie pracovali, ale i dnes ešte pracujú ako kúzelníci, veštcí (predpovedanie budúcnosti, čítanie z ruky (chiromantia), vykladanie z kariet), spracovatelia železa, kováči, cinári, kotlári, drotári, zlatníci, tesári, košíkari, metlári, obchodníci s koňmi. Venujú sa divadelníctvu a cirkusu (hudobníci, žongléri, akrobati, tanečníci, rozprávači, komedianti), ale i ambulantnému predaju alebo predaju na trhoch (ovocie, zelenina, staré veci, koberce, textilie, zlacené výrobky). Vyrábajú a predávajú rôzne predmety (hudobné nástroje – obzvlášť husle, opasky, obrusy, čipky, bižutérne výrobky, výrobky z vrbového prútia – košíky, rohože, výrobky z kovu...). Časté sú sezónne alebo poľnohospodárske práce (hlavne zber); murárske, tesárske remeslá a rôzne pomocné práce (pri stavbe domov, hĺbení studní, rúbaní dreva na zimu...). Zo ženských činností v minulosti nemožno opomenúť pomoc pri kováčskej práci, vymazávanie hlinených dlážok a chlebových pecí v sedliackych domoch, pradenie, čipkovanie, pletenie, háčkovanie, vyšívanie, ba i pletenie povrazov a lán, výrobu kief a štetiek z prasačích štetín a konských vlasov a pod.

Pretože Rómovia nikdy nevlastnili pôdu, boli odkázaní získavať si základné potraviny nevyhnutné pre svoju obživu od roľníkov. Ďalšou formou obživy Rómov v minulosti teda bola odmena (naturálna) za poľnohospodársku výpomoc na poliach sedliakov a malých hospodárov. Jednalo sa o príležitostné práce, zber zemiakov, repy, roztlákanie kameňov pri výstavbe ciest. K ďalším tradičným rómskym zamestnaniam na našom území patrili: výroba metiel, košíkov, rohoží, sťahovanie a čistenie koží, brúsenie nožov, výroba nepálených tehál z hliny, vody a pliev, výroba dreveného uhlia. Rómske ženy chodili v minulosti vymazávať pece sedliakom, živili sa pletením jednoduchých tkanín, zberom jahôd, šípok, borievok a iných lesných plodov. Svoje výrobky a nazbierané plodiny väčšinou vymieňali za potraviny a ošatenie. Za svoju prácu často nežiadali peniaze, ale uspokojili sa s potravinami,

obnoseným šatstvom, so starým nábytkom, či rôznymi potrebami pre domácnosť. Obojstranná výhodnosť takého spolužitia sa prejavila aj v udržiavaní blízkych vzťahov medzi rodinami Rómov a sedliačkov. Nebolo zriedkavosťou, že sa roľníci stávali krstnými rodičmi rómskych detí.

Olašskí Rómovia sa tradične živili obchodovaním s koňmi, ženy čistením peria a predpovedaním budúcnosti z ruky či kariet.

Dnes už mnohé remeslá starých Rómov upadajú. Jedná sa najmä o brúsenie nožov a iných nástrojov, výrobu dáždnikov, či výrobu predmetov z tepaného železa alebo kovu. Striedajú ich činnosti a povolania, ako napr.: predaj ojazdených áut, starinárstvo, práca na stavbách, či v komunálnych službách – záhradníctvo, smetiarstvo, čističky a pod.

3. 5 Rómovia a viera

Náboženským vyznaním sa väčšina Rómov hlási k rímskym katolíkom. Ich skutočná viera je však zaujímavou symbiózou kresťanskej ideológie, vlastných poverových predstáv (ktorých korene možno predpokladať ešte v Indii) a obyčajných úkonov – prejavov ľudovej viery, ktoré prevzali od majoritného obyvateľstva, v prostredí ktorého niekoľko storočí žili.

Rómovia však vieru v Boha a náboženstvo chápu v omnoho širšom slova zmysle ako kresťania. Náboženstvo a viera pre nich znamenala spôsob života, podobne ako obyvatelov Indie charakterizuje dodržiavanie dharmy, určujúcej ako sa má človek v živote správať. Rómovia tento súbor alebo súhrn pravidiel, príkazov a zákazov nazývajú **romipen**. V rómčine je Boh "**o Del**" a Rómovia s ním komunikujú inak ako kresťania. Väčšinou sa mu prihovárajú vo forme prosieb a chválospevov. Veria, že duša človeka prežíva i po odchode tela na oný svet. Dôkazom toho je tradičná nesmierne veľká viera v duchov mŕtvych predkov - **múle**, ktorí sú pre Rómov prostredníkmi Boha. Duše zosnulých sa vracajú medzi živých, duše dobrých navštevujú v snoch príbuzných a dávajú rady, zlých škodia (napríklad pri narodení dieťaťa).

Rómovia už viac ako sto rokov uctievali a oslavujú zatiaľ jedinu „svoju“ svätú - **Káli Sáru** - Čiernu Sáru. Pravidelne v poslednej májovej dekáde (24.- 25. 5.) sa schádzajú do francúzskeho mestečka "*Les Saintes-Maries-de-la Mer*", *chudobní* i bohatí, slávni i neznámi, mladí i starí, z Východu i Západu, aby uctili pamiatku „Svätej Sáry“.

V rómskych komunitách odpradáva prevládajú sklony k uctievaniu kultu ženy. Dnes už málokto vie, či dôsledkom alebo príčinou toho je uctievanie Čiernej Sáry, rovnako ako mnohí nevedia nič o povesti o záhadnej Sáre, napriek tomu, že sa každoročne zúčastňujú slávnostného obradu. Historické pramene dokladajú existenciu dvoch Sár: jednej v cirkvi katolíckej a druhú v rómskej. Prvá bola služobníčkou troch Márií: Márie-Salomé, Márie-Jacobé a Márie-Madeleine, ktoré boli vyhnané zo Svätej zeme. Rómska Sára pravdepodobne žila na brehu rieky Rhôny so svojím kmeňom a ujala sa troch Márií po ich vylodení. Franze de Ville v knihe *Tradície Rómov v Belgicku* udalosť popisuje takto:

"Jedna z našich ľudí, majúca ako prvá zjavenie, bola Sára-la-Káli. Pochádzala zo vznešeného rodu a vládla svojmu rodu na brehu Rhôny. Vďaka záhadným zjaveniam poznala mnohé tajomstvá. Pri rieke kmene opracovávali kovy, s ktorými potom obchodovali. Rómovia v tej dobe patrili k polytheistom (vyznávali niekoľko božstiev) a raz za rok sa zúčastňovali sprievodu nesúc sochu Ischtari

(Astarté) na ramenách. S ňou vstupovali do mora dúfajúc v požehnanie. Jedného dňa mala Sára-la-Káli víziu. Videla tri sväté ženy zúfalo volať o pomoc. Sára nelenila a šla im oproti na malej loďke. More bolo priveľmi búrlivé a Sára takmer prišla o vlastný život. Nakoniec v zúfalstve sama nevediac prečo, hodila svoje šaty do rozbúrených vln. Tie akoby zázrakom pomohli dopraviť ju i tri Márie na breh. Sväté ženy Sáru za odmenu pokrstili."

Rómsky kult uctievania Sáro je veľmi zaujímavý. Až do roku 1912 mali jedine Rómovia právo vstúpiť do krypty čiernej panny. Tam spoločne prebdeli celú noc. Krypta bola zaplavená presakujúcou vodou a ukrývala prastarý pohanský oltár vľavo pri vstupe, oltár kresťanský z 3. storočia uprostred a sochu Sáro, ktorá ale pravdepodobne pochádza až z osemnásteho storočia.

Návštevníci krypty vykonávajú dva rituálne akty: dotýkajú sa oblečenia Svätej Sáro, odetej do mnohých šiat, ktoré jej rómske ženy nosia ako dar. Okrem šiat a drobných darov (vreckovky, šatky, hodvábnu spodnú bielizeň) do krypty prinášajú predmety, patriace nezvestným alebo nemocným a dotýkajú sa Sáro dúfajúc, že nezvestných nájde a nemocných vylieči. Celý tento rituál evidentne nie je pôvodný, bol zaznamenaný u Dravidiov žijúcich v severnej Indii. Stalo sa samozrejmosťou, že práve 24. a 25. mája si nechávajú v kostole pred Káli Sárom rodičia krstiť svoje deti a mladé páry z celého sveta si sem prichádzajú povedať svoje „áno“.

Druhá časť každoročnej rómskej púte spočíva v procesii smerujúcej do mora a symbolickom ponorení (tento ceremoniál cirkev uznala až v roku 1935). Procesia a more spája Sáru so všetkými veľkými bohyňami plodnosti. Keď nadíde čas, naložia rómski muži Sáru na voz ťahaný koňmi (niekedy vezú katolícku i rómsku) a nekonečný sprievod sa vydáva ulicami mesta. Blížiac sa k moru sa napätie stupňuje. Najprv vchádza do mora kočiar so sochou Svätej Sáro. V okamihu, keď sa lem jej šiat dotkne mora, vstupujú do neho všetci ostatní. Veria, že im voda, ktorú práve Sára posvätila, prinesie zdravie a šťastie.

4. RÓMSKA RODINA

Aj pre Rómov je rodina základnou sociálnou jednotkou, v ktorej sa zabezpečuje reprodukcia, výchova a ochrana jedinca. Rodina sa chápe ako celok, ktorý voči okoliu vystupuje jednotne. Z otázky potreby poznania rómskej rodiny logicky rezultuje problematika odlišnosti, špecifik rómskej rodiny oproti inej rodine, nerómskej.

Podľa **Kovaříkovej (1998)** sa rómska rodina odlišuje týmito znakmi: historickým vývojom, etnokultúrnou sférou, demografickými podmienkami (početnosť), sociálno-kultúrnymi charakteristikami (úroveň vzdelania členov), sociálno-ekonomickými ukazovateľmi, sociálno-psychologickými zvláštnosťami napr. patrilokálnosť (žena nasleduje muža k jeho rodine), širšia rodina, patriarchálne rysy.

4. 1 Špecifiká rómskej rodiny

Bačová (1988) uvádza, že rómska rodina predstavuje predovšetkým iný demografický typ rodiny, ktorý možno charakterizovať ako prevažne troj a viacgeneračnú rodinu s predpokladom značnej sociálnej závislosti na širšom príbuzenstve; ako druhý znak uvádza vysoký počet závislých detí a za tretí znak považuje odlišné demografické charakteristiky jednotlivých členov rodiny (do popredia vystupuje nízky vek všeobecne, ale aj nízky vek snúbencov pri sobáši a nízky vek cigánskych žien pri prvom pôrode).

Tieto vlastnosti rómskej rodiny vytvárajú obraz tradičnej rómskej rodiny. Tradičná rómska rodina fungovala ako veľkorodina, prípadne širšie príbuzenské zoskupenie. Širšia rodina je **Hartlom (1993)** charakterizovaná tým, že zahŕňa širšie príbuzenstvo, ako sú prarodičia, strýkovia, tety, bratrance a sesternice. Ide o veľmi početnú skupinu, ktorú viažu nielen pokrvné putá, ale tiež rodinné tradície, postoje a jazyk. Všetci príbuzní sú vnímaní ako blízki príbuzní. Rómska rodina je i napriek početným vnútorným šarvátkam navonok jednotná a pocit solidárnosti je vo vnútri takmer absolútny.

K odlišným charakteristikám rómskych rodín, ktoré si tieto uchovávajú dodnes, sa radí i uzavretosť rodiny. **Kára (1976, s. 352)** o tom píše: *„Uzavretosť cigánskej rodiny voči spoločnosti vyplývala zo spoločenskej izolácie tradičnej cigánskej rodiny, ktorá bola podmienená jednak historickými a spoločenskými súvislosťami a jednak vnútornou štruktúrou cigánskej rodiny a cigánskych spoločenstiev vôbec“*. Stovky rokov uplatňovaný spôsob života, neustály zápas o prežitie, vykonávanie remesiel, ktoré si vyžadovali kočovanie, to všetko zvýšilo potrebu udržiavania pevných rodových väzkov a vnútornej disciplíny, vzájomnej pomoci. Rómovia žili vždy akosi mimo historických udalostí, ktoré zasahovali do osudov národov, nepodieľali sa na nich.

Proces spoločenskej integrácie, úsilie o sociálny a kultúrny vzostup Rómov, viedli k výraznej vnútornej diferenciacii rómskej populácie. Podľa spôsobu života môžeme rómske rodiny rozdeliť do troch skupín. (**Hübschmannová, 1977**).

1. Rodiny, ktoré sú najviac spoločensky integrované, žijú usporiadaným životom medzi ostatným obyvateľstvom. Rodičia trvalo pracujú, niektorí z nich získali i pracovnú kvalifikáciu. Deti posielajú

- do školy, vďaka čomu sa prispôsobujú svojmu okoliu. Vnútorne ich to uspokojuje a prijíma ich aj spoločnosť
2. Naďalej tu zostáva nepriaznivá skutočnosť vo vzťahu k rómskej integrácii, že neproblematické a teda adaptované rómske rodiny nie sú prijateľné pre bežnú populáciu, pretože sú Rómovia a zároveň nie sú dobre hodnotení ani rómskou komunitou, teda rodinami druhej a tretej skupiny, lebo žijú odlišne.
  3. Rodiny, ktoré zatiaľ neprijali bežne uznávané spoločenské normy, získavajú základné hygienické a pracovné návyky, ale pracujú bez kvalifikácie, nepravidelne posielajú deti do školy, nezabezpečujú správnu výchovu základné podmienky pre zdravý rozvoj svojich detí.
Títo Rómovia napodobňujú spôsob života rodín prvej skupiny a rodín majoritnej spoločnosti, bohužiaľ však len povrchne, v materiálnej podobe ako pasívni konzumenti kultúry, bez potreby vzdelávať sa a tým sa aktívne podieľať na tvorbe pozitívnych hodnôt spoločnosti.
  4. Rodiny najzaostalejšie, ktorých členovia nemajú záujem o zmenu života. Žijú v rodových spoločenstvách, menia miesto svojho pobytu, pohybujú sa najmä v osadách, pre ktoré sú charakteristické nevyhovujúce sociálne a hygienické podmienky. Títo rodičia pracujú len výnimočne, neposielajú svoje deti do školy. Svojím rodinným prostredím vážne ohrozujú vývoj a výchovu detí.

Je isté, že negatívny spôsob ich života vedie majoritnú spoločnosť nesprávne k posudzovaniu všetkých Rómov práve podľa tejto skupiny. Rómske rodiny druhej a tretej skupiny poskytujú deťom nevhodné výchovné prostredie. Požiadavky na výchovu kladené majoritou spoločnosťou sú rómskou minoritou nepochopené a neakceptované. Medzi tradičným spôsobom života Rómov a Nerómov - Slovákov existujú rozdiely, ktoré vyplývajú z rozdielneho ponímania života a môžu spôsobovať vzájomné nepochopenie sa. Tradičný životný cyklus Rómov sa v posledných rokoch mení, v nižšie uvedenej podobe sa zachoval najmä ešte vo východoslovenských rómskych osadách, napriek tomu aj v živote slovenských mestských Rómov takisto môžeme nájsť niektoré prvky, ktoré prežívajú a často nevedome ovplyvňujú ich dnešný životný cyklus. Preto nie je na škodu poznať tradičný spôsob života, ktorý výrazne ovplyvnili spoločenské zmeny, môže napomôcť lepšie porozumieť Rómom.

4.2 Charakteristika základných funkcií rómskej rodiny druhej a tretej skupiny

4.2.1 Biologická funkcia rómskej rodiny

Od tejto funkcie sa odvíjajú všetky ostatné funkcie rómskej rodiny. „Rómska rodina sa zakladá po narodení prvého dieťaťa. Dieťa je vždy prínosom do rodiny. Rodiny bývajú početné.“ (Liégeois, 1995, s. 77). Reprodukčná funkcia rómskej rodiny býva veľmi vysoká a je charakteristická pre skupiny zaostalo žijúcich Rómov, s najvyšším podielom protispoločenskej činnosti. Populačný nárast tejto neintegrovanej skupiny spôsobuje v konečnom dôsledku reprodukciu trvale nižšej životnej úrovne.

Mnohopočetnosť rómskych rodín je dedičstvom minulých dôb, je podmienená tradíciami a mentalitou Rómov. Hodnota ženy sa u Rómov meria prevažne ešte i dnes počtom narodených detí. Čím je rodina väčšia, tým je jej sociálna funkcia v komunite silnejšia. Viacdetnosť môže súvisieť s ekonomickou funkciou rodiny. Príjmy sú neraz väčšie z detských prídavkov ako zo zárobkov rodičov, resp. podpory v nezamestnanosti. V minulosti mnohé rodiny tiež pracovali len preto a toľko, aby dostali rodinné prídavky. Pokladali ich za zárobok a podľa toho s nimi aj nakladali. Podpora, ktorú im štát poskytoval, sa však deťom dostala len málokedy. Ďalším z dôvodov vysokej pôrodnosti, je nízka úroveň vzdelania žien, rodičov, ako aj fakt, že si nie sú schopní uvedomiť obtiažnosť zabezpečovania všetkých životných potrieb svojej mnohodetnej rodiny.

Všeobecne prevláda názor, že rómske matky milujú a chránia svoje deti a ako hovorí **Vágnerová (1999, s. 368)** „... matky sú dostatočne emočne vrele“. Keď matky považujú svoje deti za poklad života, naskytá sa otázka, prečo sú v detských domovoch prevažne rómske deti žijúcich rodičov. Jedným z dôvodov je, že po rozpade rómskej rodiny si rómska žena ťažko nájde nového partnera, lebo títo odmietajú cudzie deti. Stáva sa, že matka dieťa zavrhuje, len aby si udržala nového partnera.

A ako sa na mnohopočetnosť rómskych rodín pozerá ostatná populácia? V majoritnej spoločnosti vyvoláva dojem, že Rómovia nie sú dostatočne zodpovední a nemajú žiaducu úroveň morálky. Prevláda názor, že početnosť rómskych rodín je determinovaná etnicky, že je konštantná, v dôsledku čoho úvahy o ďalšom demografickom vývoji na Slovensku ústia do „katastrofických záverov“.

4. 2.2 Výchovná funkcia rómskej rodiny

Z hľadiska veku rodičov pri uzatváraní manželstva a narodení detí možno tvrdiť, že vek mužov a žien, ktoré vstupujú do manželstva alebo spoločného života, sa znižuje a tak isto sa znižuje aj vek rodičov pri narodení prvého dieťaťa. Je len otázne, či príliš mladí rodičia majú dostatočné vedomosti, aby mohli plniť takú úlohu, akou je výchova detí. V ich rodinnej výchove sa jasne prejavuje prevaha živelnosti nad cieľavedomým zameraním, podceňovanie samostatnej praktickej činnosti dieťaťa, slabá náplň komunikácie, nepochopenie zákonitých potrieb dieťaťa a vekových osobitostí dieťaťa.

Na druhej strane – výchova dieťaťa je vždy kolektívna, zabezpečuje ju celá rodina. Deti sú kontrolované v skupine (**Liégeois, 1995**). Ich výchova sa tiež prejavuje ako živelná, náhodná a náládová. **Vágnerová (1999, s. 370)** hovorí, že: „*Rómske deti nemajú pravidelný režim, chodia spať, kedy chcú a robia si čo chcú. ... Pomerne voľná, nedirektívna výchova, dostatok voľného času a minimum povinností vedie k tomu, že sa rómske deti nenaučia rešpektovať bežné normy majoritnej spoločnosti a v škole a neskôr v zamestnaní sa ich správanie môže javiť ako poruchové.*“

Vzťahy v rodine sú síce presne hierarchizované, podľa nich sa prejavuje úcta k starším, ale na druhej strane slovo každého – i malého dieťaťa – má rovnakú váhu. Deti sú teda vychovávané nebáť sa povedať svoju myšlienku a nečakať na udelenie slova. V škole sú potom takéto deti chápané ako nevychované a drzé.

Jazyková výchova v rómskych rodinách prebieha úplne inak. Ak rómska matka rozpráva so svojím dieťaťom len vtedy, ak od neho niečo chce a množstvo dotykov slúži ako komunikácia, v ktorej nie sú potrebné slová, neprekvapuje, že rómske deti začínajú rozprávať neskôr a keď už hovoria, nemajú rovnakú jazykovú výchovu ako deti napr. slovenských matiek. Nedostatkom rómskych detí nie je dvojjazyčnosť alebo neznalosť „vyučovacieho jazyka“ – rómske šesťročné deti častokrát nevedia žiadny jazyk, v ktorom by mohli byť vyučované. Ich slovná zásoba je malá, slová sú mnohohoznačné, všeobecné, nepresné.

Tiež pochopenie, čo je poriadok a disciplína, je v rómskych rodinách iné. Malé deti sa dlhšiu dobu obsluhujú, nie sú vedené k sebaobsluhe. Postavenie staršej sestry v rodine je významné, takmer všetko robí za ostatných a v dôsledku toho nemá dosť času na seba, nezriedka má aj najhorší prospech v škole.

Už sme sa zmienili, že i napriek hierarchizácii rómskej rodiny sú deti rovnocennými účastníkmi rozhovorov. To môže na neznačného pôsobiť ako nevychovanosť. Dieťa chce svoju múdrosť prejavovať bez vyzvania a keď je za to kritizované, cíti sa ukrivdené a upevňuje sa v ňom predsudok, že nerómsky svet je absurdný a nepriateľský.

Tradičná rómska rodina v minulosti zabezpečovala všeobecné vzdelanie, ako i profesijnú kvalifikáciu, a plnila socializáciu v zmysle výchovy. Matka zabezpečovala výchovu všetkých malých detí a dievčat. Už vo veku 6 až 9 rokov sa dievčatá museli vedieť postarať o mladších súrodencov a čiastočne aj o čistotu v dome. Na chlapcov viac-menej iba dozerali, zatiaľ čo mladšie sestry mohli výraznejšie usmerňovať a aj zaťažovať drobnými domácimi prácami. V tomto smere fungovala v rómskej rodine reťazová výchova, keď staršie deti vychovávali mladšie. Dievčatá boli vychovávané tak, aby 14-až 15-ročné boli pripravené vstúpiť do partnerského zväzku. Otec sa ujímal výchovy chlapcov od ich piateho–šiesteho roku a postupne ich zaučal aj vlastnému remeslu. Okrem toho sa museli naučiť dobrému správaniu a úcte k ostatným členom rodiny a osvojiť si pravidlá slušného správania.

Rozsiahle výchovné povinnosti mal voči svojim mladším súrodencom aj najstarší brat. Miera jeho právomoci sa zvýšila, ak sa otec o rodinu nestaral alebo zomrel. Mal zodpovednosť voči sestrám, a to hlavne v čase dospievania, nakoľko dozeral na ich počestnosť. Mal spoluzodpovednosť aj pri výbere vhodného životného partnera pre ne. Neskôr dozeral aj na výchovu detí svojich súrodencov.

Ochrana rodiny sa prejavovala aj pri saturovaní základných životných potrieb, keď vystupovala ako celok, poskytujúci potrebné zázemie a obživu všetkým členom, bez ohľadu na ich príspevok do spoločného. To sa prejavovalo, a dodnes prejavuje, napríklad v ochrane a opatere starých a hendikepovaných. Veľkou autoritou v každej rodine boli nielen najstarší muži, ale aj ženy, ktoré bdeli nad uchovávaním starých zvykov, rozumeli liečeniu, vešteniu či čarovaniu (A. B. Mann, 2000).

4.2.3 Ekosociálna funkcia rómskej rodiny

Vstupom do manželstva získava jedinec sociálnu úlohu dospelého. Moderná doba značne ovplyvnila celkovú atmosféru života rodiny. Liégeois (1995, s. 76) hovorí, že: „Funkcie ženy a muža

sa v rodine dopĺňajú. Žena má relatívne nezávislé postavenie, ...“, ale „Muž je v spoločnosti nositeľom prestíže rodiny“. Vo vnútri rodiny je hlavou rodiny, ktorá má rozhodujúce slovo. Vo väčšine tradičných rómskych rodín možno charakter vzťahu medzi mužom a ženou považovať za vzťah typický pre patriarchálnu rodinu. Tento jav podmieňuje špecifickosť rolí jednotlivých členov rodiny – podstatnosť role muža (napr. ako vajdu), podriadenosť ženy. Analogicky sa to vzťahuje aj na úlohu syna a dcéry v rodine, kde hodnota dievčaťa je výrazne nižšia.

Tento pretrvávajúci stav je podmienený jednak historickými a spoločenskými súvislosťami a jednak nízkou úrovňou vzdelania žien a malým zapojením rómskych žien do pracovného pomeru. Napriek neplnoprávnemu postaveniu vo vnútri rodiny, ktoré nepoznačil emancipačný proces, ju navonok reprezentuje (napr. na úradoch a pod.).

4.2.4 Ekonomická funkcia rómskej rodiny

Donedávna túto funkciu u nás na seba preberal štát. Riešil to určitým sociálnym zvýhodnením Rómov na Slovensku, nikdy sa však problém neriešil komplexne. Myslíme si, že ekonomické a sociálne zabezpečenie potrieb rómskej minority má byť v zásade rovnaké ako u iných obyvateľov.

Už vyššie sme hovorili o jednom z najcharakteristickejších znakov rómskej rodiny – o vysokom počte detí. Spolu s týmto znakom ide ruka v ruke nízka vybavenosť rómskych domácností, nižšia úroveň bývania a nemožnosť optimálneho ekonomického zabezpečenia každého člena rodiny.

Je potrebné povedať, že sa objektívne zhoršili sociálne podmienky života Rómov, teda presnejšie, že sa zhoršili ešte viac než postihli sociálne dôsledky ekonomickej transformácie ostatné obyvateľstvo. Ide najmä o nezamestnanosť a z nej plynúce dôsledky na rast chudoby a extrémnej biedy.

V súčasnosti sú pracovné príležitosti obmedzené nielen pre Rómov. Rómski pracovníci často neobstoja v konkurencii s ostatnými pracovníkmi, a to nielen pre ich nedostatočné vzdelanie, ale aj pre etnickú odlišnosť. A tak sú rómski rodičia odkázaní na štátnu sociálnu pomoc a podporu pre nezamestnaných. Mnohí rómski rodičia sa prestali starať o deti, pretože zistili, že sa o nich postará štát, nespoliehajú sa na seba, lebo dávky sociálnej pomoci im zabezpečujú obživu. Stali sa tak nesamostatní a závislí od štátu.

Nemožno pri tejto otázke nespomenúť aj zlé hospodárenie s finančnými prostriedkami, čo môže byť dôsledkom spôsobu ich získavania. Hovorí to aj **Vágnerová (1999, s. 371)**: „Nie sú schopní hospodáriť so svojimi prostriedkami a myslieť na budúce dni.“

4.2.5 Ochranná funkcia rómskej rodiny

„Malé i veľké dieťa žije v útulnej bezpečnosti svojej komunity.“ (**Liégeois, 1995, s. 78**), ktorá mu ponúka budúcnosť a ochranu pred neznámym. Ak sú vzťahy s okolím negatívne, obmedzené a sú prameňom nespokojnosti, rodina má ešte väčší význam.

Rómovia majú tendenciu združovať sa do skupín, vymedzených príbuznosťou, príslušnosťou k rodu. Príslušnosť ku skupine dáva väčšiu istotu a bezpečie, jednotlivec nemusí riešiť problémy samostatne, čo ho zbavuje osobnej zodpovednosti.

Rómska rodina prechádza spoločenským vývojom, ale naďalej pretrvávajú retardačné trendy vzájomných vzťahov, spôsobu existencie a spolužitia.

5. ZVYKY A TRADÍCIE RÓMSKEJ RODINY

Detstvo

Svet detí a dospelých nebol oddelený a jednotlivé generácie v rómskej rodine nestáli v opozícii. Dieťa sa vďaka prítomnosti mnohopočetnej rodiny učilo rýchle nadväzovať sociálne kontakty. Dospelí dieťa rešpektovali a dieťa rešpektovalo dospelých. Dobře vychované dieťa malo svoju rodinu v úcte a seba vždy prezentovalo rodinou, z ktorej pochádzalo. Rómske dieťa sa učilo tým, že sa plne zúčastňovalo spoločenského diania v komunite a napodobňovalo správanie i konanie starších. Pritom si však bolo vedomé správania vhodného pre svoj vek. V období útleho detstva dbala na starostlivosť a výchovu dieťaťa matka spoločne s prarodičmi. Pri výchove dieťaťa sa bral ohľad na pohlavie dieťaťa. Chlapci pracovali spoločne so svojimi otcami, dievčatá s matkami. Každé dieťa malo svoje povinnosti. Chlapec sa učil otcovmu remeslu tým, že mu pomáhal, dievča sa učilo predovšetkým tomu ako byť dobrou ženou a budúcou nevestou. Pomáhalo matke starať sa o mladších súrodencov, pripravovať jedlo, chodilo s matkou predávať výrobky na trh a pod. Pred svadbou smelo chodiť do spoločnosti len v sprievode otca, brata alebo svojho budúceho manžela. Chlapcov sa toto pravidlo netýkalo. Po svadbe spravidla odchádzalo do domu rodiny manžela, kde pokračovala jeho výchova. Spočiatku bola mladá žena pomocnou silou svojej svokry v ženských prácach, pričom nesmela uvrhnúť hanbu na rodinu, z ktorej pochádzala. Svokra učila svoju „nevestu – **bori**“ variť jedlá, tak ako bol na ne jej syn zvyknutý. Pokiaľ sa jej nenarodilo prvé dieťa, musela byť svokre neustále po ruke. Po pôrode však bola prijatá do rodiny muža ako jej plnohodnotný člen.

Deti boli pre život vychovávané v rodine. Školskému „gádzovskému“ vzdelávaniu Rómovia nepripisovali, a dodnes bohužiaľ mnohí nepripisujú, veľkú hodnotu. To však neznamená, že by nechceli byť múdrymi. Múdrosť je v rómskej komunite už tradične veľmi vysoko cenená, avšak je to múdrosť inak získaná a inak sa prejavujúca. Múdrosť starších sa tradovala prostredníctvom rozprávania príbehov, rozprávok, mýtov, prísloví. Duchovné bohatstvo starých Rómov, ich životná múdrosť, skúsenosť, etické normy a filozofie sú uchované v rozprávaniach.

Školské vzdelávanie stojí v hodnotovom rebríčku Rómov veľmi nízko. Prevyšuje ju túžba po hmotnom zabezpečení sa a vyrovnaní sa Nerómov. Škola Rómom neposkytuje to, čo by od nej očakávali, nerešpektuje ich jazyk ani rozdielne kultúrne a sociálne podmienky. Väčšina rodičov nedokáže deťom, ktoré učivo nezvládajú pomáhať, pretože ho sami neovládajú. Jednou z príčin, prečo rómske deti v škole zaostávajú je odlišnosť vyučovacieho jazyka od ich materčiny a úplná absencia aspoň minimálnej predškolskej prípravy, ktorá je samozrejmosťou u detí nerómskych. Ich slovná zásoba vyučovacieho jazyka je v porovnaní s ostatnými deťmi polovičná a tiež chápanie pojmov je menej presné.

Mladosť

Detstvo a dospievanie rómskych detí končí založením vlastnej rodiny. Jedno rómske príslovie hovorí: „*Posaď svoju dcéru na stoličku a ak sa jej nohy dotýkajú zeme, je už zrelá na vydaj.*“ Rodičia teda zverovali svoje dospievajúce dcéry ich budúcim manželom. Dievčatá sa preto väčšinou museli vydať za muža, ktorého im vybrali rodičia. Úlohou dcér bolo uzavrieť dobré a uvážlivé manželstvo, a

tým spojiť dve rodiny, aby sa rodinná prestíž ešte zvýšila. Takto vopred dohodnutá svadba sa mohla uskutočniť len medzi rodinami, ktoré boli materiálne na jednej úrovni, v priateľskom vzťahu a so svadbou prirodzene súhlasili obaja otcovia. Výnimočne sa stávalo, že sa do seba mladý pár zamiloval proti vôli rodičov, čo však so sebou prinášalo konflikty medzi rodinami.

Na to, aby spolu dvaja mladí mohli začať žiť a mať deti, bolo potrebné po dohode otcov uskutočniť **zásnubný obrad - mangavipen**. Mladý pár si počas neho v sprievode rodičov a pred ďalšími svedkami sľúbil vzájomnú vernosť až do smrti. Ten, kto obrad vykonával, najčastejšie vajda - čhibalo, mladým zaviazal ruky šatkou, do dlaní im nalial víno alebo pálenku, ktorú si mladí z dlaní vypili. Od tej chvíle boli rómskym spoločenstvom považovaní za manželov, ktorí spolu môžu žiť a plodiť deti. Občiansky alebo cirkevný **sobáš - bijav** mali až po niekoľkých rokoch, keď už spolu mali jedno, dve deti. Takto spečatené manželstvo trvalo celý život, rozchod bol výnimočným a povoleným len v prípade neplodnosti či nevery ženy. Pokiaľ sa po niekoľkých rokoch nenarodilo manželom dieťa, muž mohol manželku opustiť. Neplodnou ženou komunita opovrhovala, pretože neplodnosť bola považovaná za trest, ktorý bol z nejakého dôvodu na ženu uvalený. Samozrejme existovalo mnoho kúziel, ako neplodnosť odstrániť. Neplodná žena mala napríklad jesť byliny natrhane na hrobe ženy, ktorá po pôrode zomrela, ženy verili v silu splnu mesiaca a jedli byliny natrhane o polnoci za splnu mesiaca.

Tiež nevera ženy bola dôvodom pre jej opustenie. Pokiaľ ju muž neopustil, musel ju aspoň verejne potrestať (ostrihať vlasy, zbiť). S mužskou neverou to bolo inak: zvyšovala mužovu prestíž.

Keď si rómska žena bola istá svojím tehotenstvom, oznámila túto radostnú novinu najprv ženám v rodine a až potom svojmu manželovi. Od toho okamihu sa musela začať riadiť "pravidlami na ochranu plodu", ktoré sú, vzhľadom na vieru, že sa naň môžu preniesť rôzne negatívne javy a nedostatky, veľmi prísne. Pre tehotnú ženu to znamenalo rôzne obmedzenia: nesmela sa napríklad pozeráť na telesne postihnutých ľudí, na "škaredé" a magicky neúčinné zvieratá (hlavne plazy), na zosnulého a pod.

Ak niektorá žena očakávala narodenie dieťaťa, všetci chceli vedieť či to bude chlapec alebo dievčatko. Usudzovali tak podľa tvaru jej brucha – ak ho mala špicaté, mal sa narodiť chlapec, ak okrúhle tak dievča. Rómske mamičky donedávna rodili doma, dieťaťku na svet pomáhala pôrodná babička. Ak sa narodilo so zúbkom, verili, že sa z neho stane veštec. Počas celého tehotenstva žena pracovala, a keď nastali pôrodné bolesti, manžel privolal pôrodnú babu, ktorá mala nielen funkciu pôrodníka. Skôr ako prestihla a zaviazala pupočnú šnúru, pripravila rodičke kúzelný nápoj proti démonom, ktorí by mohli do novonarodeného dieťaťa vstúpiť, niekedy dokonca zapalovala pred domom či stanom oheň, aby ich zahнала. Potom sa čakalo na oficiálny krst, pretože až do tej chvíle bol novorodenec vystavený pôsobeniu zlých síl. Až po krste už zlé sily dieťaťku ublížiť nemohli. Za zlé sily boli považované duše matiek zomrelých pri pôrode či žien, ktoré porodili mŕtve dieťa a tieto duše si chodili vyberať iné dieťa. Obranou proti tejto negatívnej sile boli rôzne ochranné predmety, najmä špicaté, v postieľke pod perinkou. Proti urieknutiu uväzovali deťom na zápästie červenú stužku, dievčatkám dávali na krk červený náhrdelník.

Krst - kirvipen sa konal rovnako ako u Nerómov vždy v kostole. Pri krste významnú úlohu zohrávala kmotra alebo kmotor. Rómovia si častokrát za kmotrov vyberali Nerómov - sedliakov z

dedín, pretože v nich videli akúsi záruku, že rodina neumrie hladom, keď sa dostane do ťažkostí. Kmotor alebo kmotra dávali svojmu krstniatku „**križmo**“ - predmet, ktorý si dieťa uchovávalo po celý život. Dostávalo ich k významnému dňu, napríklad, keď šlo prvý raz do školy alebo keď slávil okrúhle narodeniny. Kmotrovtvom sa upevňovali vzťahy medzi rodinami. Pri krste dieťa dostávalo meno, obvykle po svojom kmetrovi, jednom z rodičov alebo inom príbuznom, toto meno bolo však len „úradným menom“, fungovalo pri styku s nerómskou spoločnosťou a dieťa ho častokrát ani nepoznalo. Okrem tohoto mena dieťa dostalo ďalšie rómske meno, ktoré sa odvodzovalo z jeho fyzických či psychických vlastností (Thulo - Tučný, Kaľori - Čiernučká...), z nejakej udalosti alebo mohlo byť skomoleninou rôznych slov, ktoré sa dieťa snažilo vysloviť a pod. Toto rómske meno, ktoré sa môže počas detstva aj niekoľkokrát zmeniť, pokiaľ sa definitívne vžije, potom funguje vo vnútri rómskeho spoločenstva.

Dospelosť

Dospelosť je obdobím starostlivosti o rodinu, zaistovania obživy a ošatenia a vychovávania detí. V prostredí starousadlých Rómov býval v čele komunity v osade všeobecne vážený a rešpektovaný muž - **čhibalo (vajda)**, ktorý dbal na dodržiavanie etických noriem a poriadku. Často uzatváral manželstvá, lúčil sa na pohreboch a pod. S rozpadom spoločenských väzieb v poslednom období jeho autorita menej či viac výrazne upadá.

Základom spoločenstva však naďalej zostáva rodina. Rodina mala v živote Rómov odjakživa veľký význam. Najviac sa tešili deťom, ktoré boli pre nich bohatstvom a šťastím. Rómskym mamičkám záležalo a i dnes záleží hlavne na tom, aby ich deti neboli hladné, aby boli zdravé a veselé. Viac sa venujú najmä prvým deťom, ktoré keď dorastú, starajú sa o svojich mladších súrodencov. Žiaľ, niektoré mamičky si neuvedomujú, že s malými deťmi sa treba veľa rozprávať, čítať im rozprávky, cvičiť ich zručnosti. Hlavou rodiny býval vždy otec. Jeho povinnosťou bolo zarábať peniaze, rozhodnutiam otca sa ostatní museli podriaďovať. Každodenný život rodiny však závisel často na matke. Deti nerady odchádzali od svojich rodičov ani potom, keď sú dospelé a založia si svoje rodiny. Obyčajne najmladší syn ostal bývať spolu s rodičmi a staral sa o nich až do smrti. Mimoriadnu úctu prejavujú svojej matke. K životu každého človeka patria nielen dni všedné, ale aj dni výnimočné. Takými sú nepochybne narodenie nového člena rodiny, uzatvorenie manželstva i posledná rozlúčka s blízkym človekom. Rómovia, podobne ako ľudia na celom svete, dodržiavali pri týchto príležitostiach mnoho povier a zvykov. Nad uchovaním prastarých zvykov, ktoré sa odovzdávali z pokolenia na pokolenie bdeli ženy, najmä však vážená staršia žena, ktorá rozumela vešteniu a čarovaniu: nazývali ju phuri daj (stará matka).

Dušu každého Róma poteší dobré jedlo. Základom rómskej stravy v minulosti boli rôzne úpravy zvieracích vnútorností, pretože boli pre početné rodiny najprístupnejšie. V čase zabíjačiek ich dostávali ženy od sedliakov alebo si ich chodili kupovať priamo na bitúnok. Základom jedálneho lístka sa stali držková alebo fazuľová polievka, držkový perkelt, guľáš z pľúcok, slezina na cibulke. Dodnes sú obľúbené lacnejšie druhy mäsa, ako pečené rebierka, kolienko. „Za najtypickejšie rómske jedlo sa považuje – gója – umyté hrubé bravčové črevo prevrátiť masťou stranou dovnútra, naplniť ho zemiakmi, niekedy do plnky pridajú krupicu, kukuričnú múku alebo ryžu, na dochutenie cesnak, cibuľu,

korenie. Naplnené črevo potom uvaria vo vode. Aby bola gója chutnejšia, treba ju zapieť v rúre“ (J. Cangár, 2003, s.120).

Rómska svadobná hostina sa nezaobíde bez toho, aby sa ako prvé jedlo nepodávala gója, až potom nasleduje slepačia polievka, rezne, majonézový šalát. Mastné jedlá sa dobre zajedajú tradičnými rómskymi posúchmi zvanými – marik'la. Pretože Rómovia väčšinou nevlastnili pec, prevládali u nich varené múčne jedlá. Najčastejšie varili halušky s tvarohom alebo kapustou, poliate masťou s roztopenými oškvarkami. Obľúbené boli aj pirohy plnené s roztláčenými varenými zemiakmi s cibuľkou alebo tvarohom, prípadne boli posypané bryndzou. Deti majú rady rezance posypané cukrom, makom alebo tvarohom. Dodnes sa však v rómskych rodinách konzumuje málo ovocia a zeleniny.

Staroba

„De le phuren pat'iv, bo the jekhvar aveha phuro.“

(Bud' úctivý k starým ľuďom, i ty budeš raz starý.)

Vďaka silným rodinným väzbám, faktu, že mladí bývali spoločne so staršími členmi rodiny, nachádzali starí ľudia svoje uplatnenie pri výchove vnúčat. Boli rešpektovaní tak svojimi deťmi, ako aj svojimi vnúčatami. Ich názor mal veľkú váhu a nikdy neboli zatracovaní ako nepotrební členovia rodiny.

Mimoriadnu pozornosť Rómovia venovali zvyklostiam pri úmrtí človeka. Donedávna Rómovia verili na znamenia, ktoré predpovedali blízkosť smrti v rodine. Medzi najznámejšie predpovede patrí zavýjanie psa, hlas kuvika, zjavenie nočného motýľa v dome. Zlým znamením, ktoré predpovedalo chorobu až smrť blízkych, bývalo aj to, keď sa im snívalo, že im trhali zub alebo videli mútnu vodu. Najviac zvyklostí sa zachovalo práve v súvislosti s odchodom človeka zo života. Stále pretrváva viera, že pre umierajúceho si prichádza niekto z jeho blízkej rodiny, ktorý zomrel pred ním a umierajúci sa s ním rozpráva – vidí ho. Je rozšírený názor, že múlo (zosnulý) môže škodiť pozostalým až do pohrebu a niekedy i po ňom. Traduje sa, že múlo sa vracia najmä preto, aby sa pomstil tým, ktorí mu počas života ubližovali alebo sa vracia pre svoj dlh. V prípade úmrtia muža sa ten vracia za svojou ženou a v prípade úmrtia ženy, ak zanechá po sebe deti, tá sa vracia za deťmi, pretože sa jej za deťmi cnie. Keď umrie dieťa jeho rodičia nemôžu jesť čerešne alebo jahody (ovocie, ktoré by žiadalo ich dieťa) pretože na druhom svete ho budú ostatní múlovia utláčať, budú mu ubližovať. Toto ovocie môžu jesť až po 24. dni v mesiaci jún na Jána. V dome zomrelého zakryjú alebo zvesia zrkadlo, do truhly dajú mŕtvemu najkrajšie šaty, jeho obľúbené predmety: mužom fajku, husle, gitaru, ženám náušnice, prstene. Každý kto sa príde rozlúčiť s nebohým položí na neho ruku a poprosí ho o odpustenie, ak mu niekedy v živote ublížil.

Dodnes je u nich zachovaná predstava, že pre umierajúceho si prichádza niekto zo zosnulých členov rodiny, ktorý pri ňom zostáva až do pohrebu a odvádza ho na onen svet. Do rakvy sa vkladajú mŕtvemu jeho osobné predmety, prstene, náušnice, hodinky, husle, gitara, ale i fajka, cigarety, okuliare, fľaša s alkoholom, karty a ak bol veriaci, tak aj modlitebná knižka a ruženec. Do ruky alebo do vrečka nebožtíka vkladá rodina peniaze (najčastejšie drobné mince). Od chvíle skonu až do pohrebu pri ňom bdie – **vartuje**..

Od chvíle úmrtia až do pohrebu sú Rómovia stále pri mŕtvom: cez deň sa pri ňom modlia ženy, v noci ich vystriedajú muži. Čas pri vartovaní si krátia hraním kariet, najmä však rozprávaním príbehov zo života zosnulého. Správanie sa pri vartovaní má svoje ustálené pravidlá: nesmie sa spievať, tancovať, štrngať pohárikmi. Každý predtým ako vypije svoj prvý pohárik, najskôr odleje trochu na zem - na pamiatku zosnulého. Rómovia veria, že jeho duša je stále prítomná. Až keď v deň pohrebu vynesú truhlu z domu a trikrát ňou zaklopú o prah uveria, že duša navždy odišla. Rómovia sa mŕtvych báli a snažili sa urobiť všetko preto, aby sa už nevracali a nerušili pokoj v ďalšom živote. Nejaký čas po pohrebe navštevuje nebožtík pozostalých, aby im dal najavo, ako spokojný bol so svojím pohrebom. Svoju prítomnosť prejavuje rôznymi znameniami, zvukmi, zjavuje sa v snoch. Pohreby Rómov bývajú rôzne nákladné, obzvlášť honosné sú u olašských Rómov.

ZÁVER

Riešenie a odstránenie naakumulovaných problémov rómskej menšiny je možné len v spolupráci Rómov s majoritným obyvateľstvom. Čo bráni Rómom aktívnejšie vstupovať do verejného života a spolupodieľať sa na riešení svojich problémov? Ako to vyplynulo z výsledkov prác pracovných skupín zástupcov rómskych iniciatív v našej republike, je to predovšetkým ich nízke právne vedomie a sebauvedomenie a nedostatok zručností. Zvýšenie participácie Rómov na verejnom živote a na riešení vlastných problémov musí teda začať zvyšovaním ich právneho povedomia a vedomostí o ich právach a zvyšovaním ich sebavedomia a pocitu spolupatričnosti k rómskemu etniku (posilnenie vlastnej etnickej identity). Len sebauvedomelý Róm bude môcť participovať na správe vecí verejných a na riešení svojich problémov. Čo je príčinou nezapájania Rómov do vecí verejných so strany samospráv a majoritného obyvateľstva? Sú to predovšetkým predsudky, krivý obraz rómskej menšiny vytváraný masmédiami a neznalosť mentality a kultúry Rómov.

LITERATÚRA

- BAČOVÁ, V. 1988.** Spoločenská integrácia cigánskeho obyvateľstva a cigánska rodina. In: *Slovenský národopis*. Bratislava, roč. 36, č. I, s. 22-34.
- CANGÁR, J. 2003.** *Ľudia z rodu Rómov*. Nové Zámky: 2003
- CINA, S. Rómsky jazyk a špecifiká jeho štandardizácie** In: *Čačipen pal o roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, s. 113, 118-119
- DAVIDOVÁ, E. 1965.** *Bez kolíb a šiatrov*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965.
- DAVIDOVÁ, E. 1995.** *Cesty Romů – Romano Drom 1945 – 1990*. Olomouc: PedF UP, 1995.
- DAVIDOVÁ-TURČINOVÁ, E. 1970.** K vymezení a specifičtému současného cikánského problému v Československu. In: *Sociol. časopis*, 1970, č. 1, s. 29-41.
- DAVIDOVÁ-TURČINOVÁ, E. 1972.** Specifiká romského etnika. In: *K problematice Romů: Sborník materiálů ze západočeské konference v Horním Slavkově*. Plzeň: Krajské kulturní středisko, 1972, s. 34-56.
- DRGONEC, J. 2001.** *Ústava Slovenskej republiky*. Šamorín: 2001, s. 79.
- DŽAMBAZOVIČ, R. 2001** *Rómovia v Uhorsku koncom 19. storočia*. Sociológia, 2001, č. 5, s. 491–506.
- DŽAMBAZOVIČ, R. 2002** *Chudoba na Slovensku: ohrozené skupiny (so zreteľom na chudobu Rómov)*. Bratislava, 2002. Rukopis.
- FINKOVÁ, Z.: Štatistika národností a Rómovia**. Geografický časopis, 2000, č. 3, s. 285– 288.
- HARTL, P. 1993.** *Psychologický slovník*. Praha: Budka, 1993.
- HIVEŠOVÁ - ŠILANOVÁ, D. Kultúrne aktivity Rómov** In: *Čačipen pal o roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, s. 159-161
- HORVÁTOVÁ, E. 1964.** *Cigáni na Slovensku*. Bratislava: SAV, 1964.
- HORVÁTOVÁ, E. 1974.** K otázke etnokultúrneho vývoja a etnickej klasifikácie Cigánov. In: *Slovenský národopis*, 22, 1974, s. 3-15.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. 1972(a).** What can sociology about the origin of Roms. In: *Archiv orient*, 1972, 40, s. 51-64.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. 1972(b).** Kto jsou Romové. In: *Nový orient*, 1972, 5, s. 144-148.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. 1977.** Jak známe a neznáme cikánskou rodinu. In: *Děti a my*, 1977, č. 3, s. 7-8.
- Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike, Bratislava, Svetová banka, Nadácia S.P.A.C.E., INEKO, Inštitút otvorenej spoločnosti 2002.*
- JUROVÁ, A. 1995:** *Niekoľko poznámok k problémom rómskej populácie na Slovensku*. In: *Fenómén národnosti a náboženstva v demografii strednej Európy*. 5. demografická konferencia. Bratislava, Slovenská štatistická a demografická spoločnosť 1995.
- JUROVÁ, A. Od odchodu z pravlasti po prvé asimilačné opatrenia** In: *Čačipen pal o roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, s. 24
- KÁRA, K. 1976.** *Cikáni v ČSSR v procese spoločenskej integrace*. ÚFS ČSAV, Praha: ÚGS ČSAV, 1976. Prameň: *Slovenský národopis*, 36, 1988.

KOVAŘÍKOVÁ, M. et al. 1998. *Pedagogicko-psychologická problematika romských žáků ve vztahu k jejich školní úspěšnosti.* Ústí nad Labem: PF UJEP, 1998.

KUMANOVÁ, Z. 1997. *Demografický výskum rómskej rodiny v Plaveckom Štvrtku.* Slovenský národopis, 1997, č. 1

LIÉGEAIS, J. P. 1995. *Rómovia cigáni kočovníci.* Bratislava: Charis, 1995, s. 33

MANN, A. B. 1992. *Neznámi Rómovia.* Bratislava: IsterScience Press, 1992.

MANN, A. B. 2000. *Rómsky dejepis.* Bratislava: 2000, s.5.

MATEJOVIČ, P.: Cigán či Róm, Domino Fórum, číslo 35/99

PETRASOVÁ, A. 2003. *Využitie stratégie EUR ako prostriedku eliminácie funkčnej negramotnosti rómskych žiakov.* Prešov, MPC 2003.

PRŮCHA, J. 1997. *Moderná pedagogika.* Praha: Portal, 1997.

RADIČOVÁ, I.: *Hic Sunt Romales.* Bratislava, Fulbrightova komisia 2001.

TURČINOVÁ, E. 1970. K vymezení a specifikaci cikánského problému v Československu. In: *Sociologický časopis*, 1970, č. 1. s. 29.

VÁGNEROVÁ, M. 1999. *Psychopatologie pro pomáhající profese.* Praha: Portál, 1999.

VAŇO B.– HAVIAROVÁ E. Demografické trendy rómskej populácie. In: *Čačipen pal o roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku.* Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, s. 477 - 480.

VAŠEČKA, M. *Vzťah majority k Rómom* In: *Čačipen pal o roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku.* Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, s. 335

www.inforoma.sk

www.nadaciamilanašimecku.sk

www.romové.cz

ODPORÚČANÁ LITERATÚRA

CANGÁR, J. 2003. *Ľudia z rodu Rómov.* Nové Zámky: 2003

Čačipen pal o roma. *Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku.* Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002

MANN, A. B. 2000. *Rómsky dejepis.* Bratislava: 2000, s.5.

Názov:	Romológia Školiaci program o multikulturalizme a motivácii pre učiteľov žiakov stredných škôl pochádzajúcich zo sociálne znevýhodneného a výchovne menej podnetného prostredia.
Autor:	Mgr. Martina Balogová-Slobodníková PaedDr. Ingrid Zubková
Recenzent:	PaedDr. Ján Cangár
Jazyková úprava:	PaedDr. Ingrid Zubková, Vlasta Školková
Obálka:	Roman Štaffen
Náklad:	~~AAAAAAAAAAAAAAAA~~ 100 ks
Rozsah:	67 strán
Vydavateľ:	EUROFORMES, s.r.o.
Vydanie:	prvé
Formát:	A4
ISBN	978-80-7041-100-0